Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 26 juni 2026 **de heer Slob** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door mevrouw Wolters.

Voorzitter: De Kort
Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:
Ik open de vergadering. Het is vandaag vrijdag 26 juni 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona.

Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Slob wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:
Beiden van harte welkom, meneer Slob in het bijzonder. Ik geef eerst de aanwezige pers de gelegenheid voor een kort fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:
Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Ook voor de Nederlandse samenleving waren de gevolgen zeer ingrijpend. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om tot een grondige, breedgedragen terugblik namens de Tweede Kamer op die coronaperiode te komen, om te leren voor een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Slob, u bent opgeroepen als getuige. Ten tijde van corona was u minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs. Deze hele week staat in het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

teken van de scholensluitingen en de impact op kinderen en jongeren. Daarover gaan we u vandaag wat vragen stellen. U heeft ervoor gekozen om de eed af te leggen. Daarmee bevestigt u de gehele waarheid en niets dan de waarheid te spreken. Ik wil u verzoeken om te gaan staan.

(In handen van de voorzitter legt de heer Slob de eed af.)

De **voorzitter**:
U staat onder ede. U mag weer gaan zitten.

Voordat we gaan beginnen aan dit openbare verhoor: heeft u nog vragen aan de commissie?

De heer **Slob**:
Ik heb geen speciale vraag aan u.

De **voorzitter**:
Oké, helder. Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Lammers en Huidekooper. Het kan zijn dat ik nog een enkele aanvullende vraag ga stellen. We hebben veel te vragen, dus laten we beginnen. Ik geef voor het eerste onderwerp het woord aan collega Lammers.

Mevrouw **Lammers**:
Dank u wel. Van harte welkom, meneer Slob. We beginnen met het eerste onderwerp, met uw aanwezigheid bij de coronaoverleggen die er in die periode waren. Voor het nemen van besluiten tijdens de coronaperiode is er een aparte overlegstructuur opgezet, de crisisstructuur. Vanaf april 2020 bent u bij veel van deze overleggen aanwezig geweest, waaronder de Catshuisoverleggen op zondag. Wat was volgens u … We hebben het al meerdere keren gehad over wat die opzet was. Ik zou nu graag van u willen weten wat volgens u de meerwaarde was van die Catshuisoverleggen.

De heer **Slob**:
Ik was bij het allereerste Catshuisoverleg. Dat was op 15 maart. Toen werden we in allerijl bij elkaar geroepen omdat er de dag ervoor een ontwikkeling was die, zou ik haast zeggen, verder gestuit moest worden. Dus ik was daarbij. Dat is een Catshuisoverleg geweest waarin we ook besluiten hebben genomen. Dat was toen nodig. Ik heb zelf de gelegenheid gekregen, later die dag, om die met mijn collega Bruins, die ook bij dat Catshuisoverleg was, via een persconferentie naar buiten te brengen. Zeg maar de eerste

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

sluiting, voor zover de scholen helemaal gesloten zijn geweest, was op dat moment. In de periode daarna, toen de crisisstructuur ook echt even geformaliseerd werd – want dat was de 15de en dat moest op stel en sprong – ben ik in het begin niet zo vaak daar aanwezig geweest, omdat dat toen nog een heel klein gezelschap was. Dat bestond uit de minister-president, zijn vicepremiers en een aantal mensen vanuit VWS die daarbij betrokken waren.

Toen bleek wel dat het van tijd tot tijd – oriënterend werd daar gesproken – op een gegeven moment ook over onderwijs ging. Ik ben een enkele keer zelfs ook telefonisch aangesloten geweest. Dan lig je met de spin op tafel, zoals ze dat dan zeggen. Dat was niet echt heel erg fijn, want je hoort niet goed wat er gebeurt en je ziet de context niet. Toen heb ik gevraagd: als dit wel een soort benen-op-tafelbijeenkomsten zijn, waarin we even goed de tijd nemen om met elkaar het een en ander uit te wisselen richting besluiten die later in een breder gremium worden genomen, dan wil ik er ook wel graag bij zijn, want het gaat ook gewoon over mijn sector. Ik voelde me zeer verantwoordelijk voor de sectoren p.o. en vo. U moet weten: dat gaat om circa 2,5 miljoen leerlingen, zo'n 300.000 docenten en de hele wereld daarachter waar je bestuurlijke verantwoordelijkheid voor draagt. Dus ik wilde daar graag bij betrokken zijn, meepraten en mijn inbreng leveren. Dat heb ik daarna heel veel kunnen doen.

Ik heb dat niet bijgehouden. Misschien heeft u onderzoekers gehad die dat netjes geturfd hebben; ik ben eigenlijk ook wel benieuwd. Volgens mij waren het er een behoorlijk aantal, vaak op zondag en een enkele keer op zaterdag. Zoals ik eerder al aangaf: dan hadden we echt even de tijd. Ik heb het zeer gewaardeerd dat onze minister-president dit soort momenten heeft gecreëerd, want dat heb je nodig. Er zit echt sowieso een enorme druk op ons werk, nog meer dan normaal. Dat je even momenten neemt waarop je bij wijze van spreken in je spijkerbroek kon komen, even het pak uit kon doen, en wij bij elkaar zijn gaan zitten om te bespreken "Wat zien we? Wat moet er gebeuren? Wat zijn de ontwikkelingen?": ontzettend goed dat dat gebeurd is. Mijn beleving is, op de eerste keer na: daar zijn geen besluiten genomen. Natuurlijk was het een aanloop richting besluiten, maar die werden wel in een breder gremium genomen waarin ook andere collega's de ruimte hebben gekregen om hun inbreng te leveren. Daar hebben velen ook gebruik van gemaakt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Lammers**:
Dus eigenlijk zegt u: tijdens die overleggen kon ik mijn standpunten goed inbrengen. Dat was voor u de meerwaarde van daarbij aanwezig zijn.

De heer **Slob**:
Nou, ik vind het heel belangrijk dat … Kijk, het was een gezondheidscrisis. Die was zeer ernstig. Als je even kijkt naar de eerste weken en je het aantal sterfgevallen ziet oplopen, waar corona ook een rol in speelde: dat was zeer verontrustend. Dus het was heel begrijpelijk dat er ook heel veel vanuit medische invalshoeken werd gesproken over het virus en wat het doet, wat we moeten doen om het goed te kunnen beheersen en wat de goede maatregelen zijn. Maar er zat ook een heel maatschappelijk aspect aan vast waar de scholen natuurlijk een hele grote rol in speelden. Het had ook gevolgen voor andere plekken in de samenleving, ook voor het bedrijfsleven, noem maar op. Wie is er eigenlijk niet getroffen door maatregelen die genomen zijn? Dan is het ook heel goed dat je met elkaar nadenkt over wat wijsheid is. Dat was best een hele moeilijke vraag om eenduidig te kunnen beantwoorden met elkaar in crisis, waarbij je ook zorgt dat de verschillende invalshoeken die daarmee te maken hebben en de weging die je moet maken tussen het algemene gezondheidsaspect en de maatschappelijke schade die kan ontstaan door maatregelen, ook verwoord worden. Ik heb me zeer gemotiveerd gevoeld. Het was ook een enorme extra belasting voor me, want het was vaak op zondag. Nou, het is niet mijn dagelijkse zondagsbesteding geweest. Het was eigenlijk de enige dag waarop ik weer even naar huis kon. De hele week ben je hard aan het werk. Maar toch: ik heb het ervoor over gehad, omdat het ook heel belangrijk was dat het gebeurde. Ik was blij met de ruimte die ik van de minister-president kreeg.

Mevrouw **Lammers**:
U zei net al: het was een kleine groep waarmee we op zondag zaten. Wat was volgens u de meerwaarde van die kleine groep? U zegt ook: er zijn heel veel maatschappelijke gevolgen die toch ook door meerdere ministers …

De heer **Slob**:
Die zaten behoorlijk aan tafel, denk ik. Er zaten uiteraard de bewindspersonen van VWS. Die hadden natuurlijk een enorm zware taak in die tijd. Die waren niet te benijden. Ik heb ongelofelijk veel respect voor hoe mijn collega's dat gedaan hebben. Dat was voor sommigen op een bepaald moment ook niet vol te houden; dat weet u. Twee van mijn collega's zijn omgevallen. Heel naar. Gelukkig waren er weer andere mensen bereid om de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

leeggevallen plekken in te vullen. De medische kant, de VWS-kant, was goed vertegenwoordigd. De minister-president heeft zijn rol in deze crisis echt op een voortreffelijke manier gepakt, vind ik, met zijn vicepremiers. Die waren daar ook bij aanwezig. Ze hoefden daar niet allemaal direct bij te zijn vanuit hun portefeuilles, in ieder geval niet allemaal, maar deden dat wel als vicepremier. Ik denk even in het bijzonder aan mijn partijgenoot Carola Schouten, die daar ook bij aanwezig was. Daarnaast – ik hoorde later opeens dat daar de naam trojka bij hoorde – waren de collega's vanuit de financiële en economische hoek erbij. Ik zat daar dus ook vaak bij. Ik kon de onderwijskant benoemen. Zo had je dus verschillende perspectieven aan tafel. Het ging er af en toe best stevig aan toe. Ik heb de minister-president dat hier horen zeggen. Ik heb een stukje van dat verhoor gezien. Maar dat is ook goed. Dat moet je ook even creëren. Dan kun je uiteindelijk, denk ik, ook richting besluitvorming gedegener uiteindelijk ergens met elkaar gaan landen later in de week dan wanneer die momenten er niet waren geweest.

Mevrouw **Lammers**:
Maar wat was er dan de meerwaarde van dat het zo'n kleine groep was?

De heer **Slob**:
Als je iedereen erbij zet, dan … De corona-enquêtecommissie bestaat uit vijf mensen. Er hadden er natuurlijk ook 150 kunnen zitten. Maar je hebt verantwoordelijkheden, dus je delegeert dat. Het is een keuze geweest van de minister-president. Het was inderdaad zijn verantwoordelijkheid om te bepalen wie er wel of niet bij waren. We hebben ook af en toe mensen van buiten in het Catshuis gehad die ook hun inzichten brachten. Dat gebeurde overigens gelijk al de eerste keer. Bijvoorbeeld de heer Gommers, die u gehoord heeft, zat daar de allereerste keer ook bij. Ik heb hem toen voor het eerst ontmoet. Er zaten gewoon verschillende disciplines aan tafel die in deze crisis, gezien de opgaven die er lagen, op dat moment het belangrijkst waren. Ik kon dat dus wel billijken.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. U refereerde er net al aan: er waren ook collega's die niet aanwezig waren bij het Catshuisoverleg en die dat soms wel graag wilden. Wat misten die collega's die niet aanwezig waren eigenlijk?

De heer **Slob**:
Ik weet niet of ze graag wilden. Dat zijn uw woorden; dat heb ik volgens mij niet gezegd. Ik weet wel dat een aantal collega's er niet waren. Dat klopt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Maar een deel van het kabinet was in het Catshuis aanwezig. Ze hadden die dag in ieder geval meer ruimte in de agenda dan wij. Maar als het ging om wat uiteindelijk hun inbreng uiteindelijk kon zijn in de besluitvorming, even afgezien van de eerste maanden richting juni, toen we nog in die crisisstructuur zaten, kon niet iedereen altijd bij de momenten zijn waarop er besluiten werden genomen. Vanaf het moment dat we weer in een wat normalere overlegstructuur zaten, vanaf juni is dat gebeurd – volgens mij is dat hier ook al een keer uitgelegd in de afgelopen weken – kon iedereen aanschuiven en zijn inbreng leveren. Ik kan u melden dat dat volle tafels waren, want er zaten ook heel veel adviseurs bij. Er konden ook ambtenaren bij zitten omdat het een commissieactiviteit was. Daar was alle gelegenheid om iets in te brengen.

Mevrouw **Lammers**:
Maar als zij er niet waren, wat was dan hun achterstand, om het maar even zo te zeggen?

De heer **Slob**:
Ik denk dat het heel lastig is … Gewoon even een voorbeeld. Stel dat de minister van Defensie erbij was geweest: die kan niet de inbreng leveren vanuit de onderwijssector zoals ik dat kon. Die kan ook niet de inbreng leveren zoals die vanuit de economische hoek moet worden geleverd, of vanuit de medische hoek. Dus dan kun je wel meepraten, maar het ging nu even om: wat leeft er en wat halen jullie op? Ik had intensief contact met de onderwijssector. Ik kon dat meenemen naar het Catshuis. Ik kon aangeven waar hun pijnpunten en verlangens lagen, die vaak door mij gedeeld werden. Dan kon ik ze ook inbrengen. Als je dan een totaal andere portefeuille hebt, dan heb je eigenlijk ook niet zo'n toegevoegde waarde als het gaat om de inhoud. Op een later moment, want, nogmaals, het was brainstormend … Het was ook even goed de nieren proeven. Het ging er echt af en toe stevig aan toe. Ik denk dat we ongerust zouden moeten worden als dat niet gebeurd was. Op een later moment, als de besluitvorming ook echt voorlag, had iedereen een gelijkwaardige inbreng. Zeker in structuur na juni was dat onverkort geregeld. Ik heb ook veel collega's gezien die daar gebruik van maakten en aanwezig waren.

Mevrouw **Lammers**:
Dus u vond eigenlijk niet dat collega's die er niet waren, een achterstand hadden?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ze hebben niet kunnen bijdragen aan een brainstorm door verantwoordelijke portefeuillehouders van sectoren die het meest door de crisis getroffen werden. Dat is een gegeven. Maar ik denk dat, op het moment dat we daar weer met het hele kabinet hadden gezeten, de wijze waarop we met elkaar hierover hadden kunnen spreken en de diepgang die we daar hadden kunnen bereiken, en ook de stevigheid, verwaterd waren. Ik denk dus dat het een goede keuze was. Het was de keuze van de minister-president. Ik heb hem kunnen billijken, al heb ik in het begin natuurlijk ook even wat moeite moeten doen om er zelf wel bij te komen. Maar hij had gelijk door: jij hoort er eigenlijk ook gewoon bij te zijn, dus be my guest. Ik kon er gewoon bij zijn. Ik heb haast een soort open uitnodiging gekregen, al moest dat wel iedere keer even formeel via de sg van Algemene Zaken, om daarbij te zijn.

Mevrouw **Lammers**:
Dan heb ik toch nog even een vraag. Wat was eigenlijk uw verhouding tot het kernteam dat daar eigenlijk altijd zat?

De heer **Slob**:
Ik voelde me er op een bepaald moment gewoon onderdeel van, omdat ik er ook gewoon iedere keer was. Dat was goed. Ik ben ruim vierenhalf jaar weg ongeveer vanuit de verantwoordelijkheid die ik had. Ik ben nu ambteloos burger. Dan kijk je nog eens even terug, zeker nu in deze periode. Ik heb vorig jaar een besloten verhoor gehad. Nu ontmoet ik u hier in een openbaar verhoor. Dan ga je er weer eens heel goed doorheen. Ik merk dat er hele warme gevoelens naar boven komen als het gaat om mijn collega's. Wat hebben we met elkaar, met de schouders tegen elkaar aan, ontzettend hard geknokt om te doen wat er van ons gevraagd werd, van onze verantwoordelijkheid, in een crisistijd. En ja, we hebben af en toe gebotst. We hebben elkaar ook wel eens verfoeid. Maar dat hoorde er misschien ook wel een beetje bij als je onder zo'n hoge druk met elkaar moet werken. Ik heb diep respect voor met name de collega's die, laten we zeggen, de grootste klappen in ontvangst moesten nemen. Ik denk bijvoorbeeld aan collega De Jonge, de minister-president en collega Grapperhaus. Onvoorstelbaar. Ik geef daar nu woorden aan. Ik was daar ook onderdeel van. Ik heb met ze op een goede, professionele en uitermate collegiale manier kunnen samenwerken.

Mevrouw **Lammers**:
Ik ga toch even verder, want ik kom hier straks nog op terug. Als minister

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

was u ook aanwezig bij formele ministeriële overleggen. Dat heet de MCCb. Misschien valt u dan in herhaling, maar mijn vraag is eigenlijk: hoeveel ruimte was er dan nog om een nieuwe inbreng te doen of om sowieso iets in te brengen?

De heer **Slob**:
Misschien is het goed om ook te melden dat ik meestal op vrijdagavond ook telefonisch aangesloten was als we een eerste update kregen van het OMT. Die kwamen op vrijdag bij elkaar. Op vrijdagavond was er een call, waar ik ook bijna altijd bij aangesloten was. Dat was wel een beetje het kernteam, zeg maar, waar u het net over had, dat de eerste reflectie van de heer Van Dissel kreeg. Hij vertelde wat er in het OMT besproken was. Dat werd een dag erna uitgewerkt. Op een zondag werd dat verder besproken in het Catshuis. Dat was dus het eerste moment waarop ik aangehaakt was. Dan waren er de informele Catshuisoverleggen. Inderdaad, op het moment dat er in de commissies voorstellen lagen, was het niet altijd nodig om daar nog heel veel over te zeggen, omdat ik vanuit mijn eigen portefeuille herkende wat daar stond en dat ik dat ook kon dragen, ook al waren het soms beslissingen die best heel pijnlijk waren. Als ik dat niet vond, gaf ik daar ook woorden aan en had ik ook mijn inbreng. Het beeld is weleens ontstaan dat het kabinet blindelings achter het OMT aan liep. Ik kan u melden dat dat met betrekking tot onderwijs niet gebeurd is. Ik denk dat er zeker vijf momenten zijn geweest waarop we het OMT-advies niet in besluitvorming hebben omgezet. Een keer gebeurde dat omdat het OMT nog niet had gezegd dat de scholen dicht moesten en we toch, vanwege de crisissituatie die ontstaan was – daar heeft de heer Rosenmöller afgelopen woensdag denk ik de goede uitleg bij gegeven – om verdere chaos en wanorde te voorkomen ook echt even moesten ingrijpen. We zijn daarna richting de heropening van de eerste … Nee, richting de tweede en de derde sluiting zijn er momenten geweest waarop we niet hebben opgevolgd wat het OMT zei. Daar had ik uiteraard ook mijn inbreng in, want …

Mevrouw **Lammers**:
Maar …

De heer **Slob**:
Mijn inzet is vanaf het allereerste begin geweest, samen met alle mensen die mij ondersteund hebben op het ministerie … Daar is echt waanzinnig veel werk verricht. Een diepe buiging voor al mijn oud-medewerkers daar. Wij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hebben maar één inzet gehad: wij willen, als het maar even kan en verantwoord is, de scholen openhouden.

Mevrouw **Lammers**:
Ja, daar …

De heer **Slob**:
En tegen de scholen heb ik gezegd: ik zal jullie niet aan het onmogelijke houden. Dat is onverkort, vanaf het begin tot het einde, de inzet geweest.

Mevrouw **Lammers**:
Over die inzet komen we later in het verhoor nog uitgebreider te spreken. Ik vroeg me even af of u een voorbeeld kunt geven waaruit blijkt hoeveel ruimte er nog was voor nieuwe inbreng na dat Catshuisoverleg.

De heer **Slob**:
Met name de momenten die ik net noemde, waarop het OMT aangaf "eigenlijk zouden de scholen nu dicht moeten" … Ik zeg er gelijk bij: we hebben ze nooit volledig dichtgedaan, maar dat was dan wel het advies. Het ging dan heel vaak om het voortgezet onderwijs. Er zijn inderdaad momenten geweest richting bijvoorbeeld de tweede sluiting – ik zeg even uit mijn hoofd: begin november – waarop ook wel een beetje de sfeer was: misschien moeten we dat nu toch maar doen, want alle seinen staan, als het om het medische deel gaat, bij wijze van spreken op oranjerood.

Mevrouw **Lammers**:
Maar …

De heer **Slob**:
Ik vond dat ik argumenten had om aan te geven dat het belangrijk was dat we echt pas in de uiterste situatie – ik vond dat dan nog niet aan de orde – de scholen weer collectief zouden moeten gaan sluiten. Daar heb ik mijn collega's ook wel in mee gekregen. Ik had overigens ook steun van collega's die datzelfde vonden.

Mevrouw **Lammers**:
Maar dan was dat naar aanleiding van een nieuw OMT-advies?

De heer **Slob**:
Ja, maar dat is er vaak de aanleiding van geweest dat we weer gingen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

spreken. Wanneer kwamen we als MCCb bij elkaar? Als er weer een OMT-advies lag. Ik heb de aantallen weer gezien. Ongelofelijk in wat voor tempo en met welke snelheid dat ging. Dat is, denk ik, inmiddels zo'n berg geworden. Op het moment dat er weer een nieuw OMT-advies lag, was het ook belangrijk om dat met elkaar te wegen en te bekijken of daar besluitvorming voor nodig was. U weet dat de NCTV dan de taak had om dat om te gieten in besluitvorming.

Mevrouw **Lammers**:
Maar mijn vraag ziet meer op … Ik zal nu proberen om die nog een keer anders te stellen. Formeel werden die besluiten in de MCCb genomen. Maar eigenlijk was het Catshuis al richtinggevend. Daarin werd eigenlijk alles al voorbesproken. Dus de vraag is: hoeveel ruimte is er dan volgens u nog na dat Catshuis om, als u signalen vanuit uw achterban krijgt over iets wat niet direct op een OMT-advies is gebaseerd, een andere inbreng te doen in die MCCb? Misschien kunt u dat toelichten.

De heer **Slob**:
Jazeker, dat kan ik. Op het moment dat je met elkaar een heel traject hebt, dat ook wel zorgvuldig was, richting het uiteindelijk voorleggen van besluiten en er ook ruimte is om in dat voortraject je argumenten door te geven … Ik kwam uiteindelijk naar de MCCb toe. We kregen de stukken. Ik zag wat er definitief werd voorgelegd. Ik herkende daarin ook wel het doorwerken van mijn eigen inbreng. Dan had ik natuurlijk tijdens de MCCb niet meer zoveel nodig. Dat moest ik bij wijze van spreken goed opletten dat het niet weer de andere kant uit zou gaan. Ik heb één moment gehad, maar ik denk dat we daar nog wel apart op terugkomen … Dat is de derde sluiting.

Mevrouw **Lammers**:
Daar komen we nog op terug.

De heer **Slob**:
Daar had ik wel flink buikpijn van. Misschien kan dat op een later moment uitgelegd worden. Uiteindelijk ben ik daar ook in meegegaan, omdat … Het was eigenlijk een soort compromis. Het bleef bij één week. Het was een eenmalig besluit. Mocht er weer tot een verlenging overgegaan moeten worden, dan zou echt alles weer opnieuw opgestart moet worden en was dat ook weer een nieuw weegmoment. Dat was een beetje de les die ik geleerd heb van de eerste en de tweede sluiting: als dat te open besluiten zijn …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Want een school collectief sluiten is één, maar de school weer openen is een verhaal apart.

Mevrouw **Lammers**:
Ik hoor u zeggen: als we in die MCCb zaten, dan waren eigenlijk alle standpunten die ik in het Catshuis had, al verwerkt in een voorstel. Was er dan überhaupt een gelijkwaardige kans voor collega's die eigenlijk niet bij dat Catshuis zaten om nog hun eigen standpunten in te brengen? Want als er dan iets ligt wat al beredeneerd is, dan moeten zij toch van goeden huize komen om dat nog te willen veranderen. Dus was er wel een gelijkwaardige kans voor collega's die daar niet bij aanwezig waren?

De heer **Slob**:
Ik zou haast zeggen: welkom in de wereld van de politiek. Want, even los van een crisis: zo werkt dat. Ook bij andere onderwerpen is het heel logisch dat collega's even de koppen bij elkaar steken en dat collega's die het meest verantwoordelijk zijn voor dat onderwerp elkaar even de nieren proeven, van: waar sta je? Dan ga je verder met het voorbereiden van je besluitvorming. Je zoekt altijd tijdig, welk onderwerp het ook is en in welke tijd je ook leeft, naar goede landingsgrond voor je voorstellen, zoals ik het altijd genoemd heb. Op het moment dat er besluiten moeten worden genomen en er ook nog andere opvattingen zijn die ingebracht worden, is daar ook altijd ruimte voor. Die worden dan ook gewogen. Als je echt iets over het hoofd gezien hebt, kan dat ook ingebracht worden. Als ik het vanuit mijn verantwoordelijkheid niet meer nodig vond om op dat moment extra dingen te gaan vragen en ik kon leven met besluitvorming zoals die voorlag, is dat voor mij, terugkijkend, een gegeven geweest. Natuurlijk hebben we weleens punten en komma's veranderd. We zijn met routekaarten bezig geweest en zeiden: hoho, het onderwijs moet echt helemaal achteraan. Dat soort discussies hadden we ook in de MCCb. Er werden wel dingen aangepast op de kaartjes als een meerderheid daarmee akkoord was. Ik herinner me nog een stevige discussie over het NPO, het Nationaal Programma Onderwijs. Dat was best wel heel erg omvangrijk. Er is hard voor geknokt om dat te bereiken. We moesten er ook in de MCCb nog hard voor knokken om dat uiteindelijk ook over de eindstreep te krijgen. Dat gebeurde daar dus ook gewoon.

Mevrouw **Lammers**:
We hebben hier de heer Mark Roscam Abbing ook verhoord. Hij zei in zijn verhoor dat hij op basis van het Catshuis negen van de tien keer wist wat er

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

uit de MCCb zou komen. Ik hoor u net zeggen: we kijken nog of we wat over het hoofd gezien hebben en we kunnen wat punten en komma's veranderen …

De heer **Slob**:
Ja, maar als de meest betrokken bewindspersonen hun inbreng in ieder geval ook in een brainstorm hebben kunnen inbrengen, op het scherpst van de snede, en er argumenten uitgewisseld zijn die uiteindelijk ook doorvertaald worden in een uiteindelijk besluit dat er komt te liggen, dan staat dat besluit dus ook heel stevig. Als dat niet gebeurd was, had je inderdaad in de MCCb heel veel discussie gehad. Ik kan u melden: dan waren we niet binnen de tijd klaar geweest waarbinnen we nu klaar waren. Dan hadden we tot in de nachten moeten vergaderen. Dus dat daar een zorgvuldig traject richting besluitvorming voor is ingericht, vind ik logisch. Ik gaf net aan: ik denk dat het nu ook niet anders is. Ik begrijp dat er vandaag wat naar buiten komt met betrekking tot stikstof, als het al doorgaat en als het kabinet dat besluit. Dat is waarschijnlijk ook een zeer langdurig traject geweest, met een Catshuissessie, heb ik zelfs ook begrepen. Dat wordt dus nog steeds goed gebruikt. Dat is ook belangrijk; dat gebouw hebben we. Dat is, denk ik, ook zoals het uiteindelijk hoort te gaan. Als mensen zich daar niet in meegenomen hebben gevoeld, dan moet u ze hier uitnodigen en ze vragen hoe dat voor hen geweest is. Dat kan ik natuurlijk ook niet voor hen verwoorden.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vraag het ook even omdat het tijdens de coronaperiode regelmatig gebeurde dat maatregelen na het Catshuisoverleg uitlekten, zo ook als het gaat over de scholensluiting in een bericht van de NOS van 13 december 2021. De vraag is dan: hoeveel ruimte is er dan nog voor nieuwe inbreng?

De heer **Slob**:
Als u het hebt over lekken: mega-ergerlijk. Ik noem dat wel "de Haagse ziekte". Volgens mij is die nog steeds niet bestreden. Daar hebben we nog geen medicijn voor gevonden. Ik heb dat heel ergerlijk gevonden. Inderdaad, ik heb meegemaakt dat we gewoon onze brainstorm hadden gehad en wisten: er zullen nu verwerkingen komen; we gaan straks zien wat men precies heeft opgeschreven. Ik had bij wijze van spreken het hek van het Catshuis nog niet bereikt of er kwam al een NOS-bericht langs. Complimenten voor de media dat ze zo hun werk doen, want dat is hun werk, maar het was voor mij ook heel lastig. Dat betekende namelijk dat ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

direct mijn eigen sector aan de lijn kreeg, van: "Hé, hebben jullie al een besluit genomen?" "Nee, we hebben geen besluit genomen. We zijn wel een besluit aan het voorbereiden. Dit en dat is er besproken, dus het zou kunnen dat we daar inderdaad op uit gaan komen. Ik zal jullie verder op de hoogte houden." Dat zorgde altijd voor heel veel onrust. Ze hebben weleens tegen mij gezegd … U weet dat ik, denk ik, zo'n twintig jaar in de Haagse politiek heb rondgelopen, waarvan vijftien jaar op de plek waar u nu zit. Ze zeiden: wen er maar aan. Ik zei: hier moet je nooit aan wennen. Maar het is wel heel ergerlijk als het gebeurt en je hebt er heel veel last van, ook in een tijd van crisis.

Mevrouw **Lammers**:
Als zo'n bericht was uitgelekt, wat deed dat dan met – hoe zal ik het zeggen? – de openheid van de discussie in die MCCb?

De heer **Slob**:
Dat is een goeie vraag. Het betekende dat je altijd toch wel een beetje op je hoede was. Ik heb echt altijd onvoorwaardelijk vertrouwen in mijn collega's gehad, maar de wereld was …

Mevrouw **Lammers**:
Kunt u dat nader toelichten?

De heer **Slob**:
Nou, de wereld was natuurlijk groter dan alleen maar je collega's. Hoe het gebeurde: dat weet je nooit, hè, want op de een of andere manier … Soms denk je dat je er een vingerafdruk op ziet, maar is het toch weer anders. Je komt er nooit achter, dus je weet nooit waar, zeg maar, het lek zit. We hebben ook weleens een keer situaties gehad, zelfs in de Kamer, dat de Rijksrecherche eropaf werd gestuurd. En eigenlijk weet je op voorhand al wat de uitkomst is: je komt er nooit achter. Dus, inderdaad, dat is altijd iets waar je wel alert op moet zijn. Aan de andere kant heb ik geweigerd me daaraan over te geven. Ik wilde graag in openheid met mijn collega's kunnen spreken en dat heb ik ook gedaan.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u weleens van andere collega's gehoord dat zij zich beperkt voelden door alles wat er aan voorafging?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Nu wordt de indruk gewekt dat het iedere keer het geval was. Het gebeurde natuurlijk gelukkig niet altijd, maar het kwam weleens voor, en dat is vervelend. Maar goed, ik ben medeonderhandelaar bij een kabinetsformatie geweest. Daar gebeurde het ook. Dan keken mensen naar elkaar; we zaten in een kringetje. Ik wist: iedereen die hier zit – dat waren de enigen die het wisten – zei "ik heb het niet gedaan". Ik kon alleen voor mezelf weten dat ik het niet gedaan had.

Mevrouw **Lammers**:
Maar de vraag is …

De heer **Slob**:
Maar goed, dan blijf je in een kringetje hangen. Wen er nooit aan, maar probeer wel maximaal met elkaar tot goede overleggen te komen.

Mevrouw **Lammers**:
Maar mijn vraag is even of andere collega's, die dus niet bij dat Catshuisoverleg aanwezig waren, er soms moeite mee hadden dat er al zo veel bekend was, dat dat dus allemaal eigenlijk al best wel richtinggevend was. Hadden zij er moeite mee om dan nog hun eigen inbreng te doen in de MCCb?

De heer **Slob**:
Ik merk dat ik het lastig vind, als u vragen stelt, dat ik iets moet gaan vertellen over wat andere collega's hebben gevonden en hebben gedaan.

Mevrouw **Lammers**:
Misschien hebben ze dat aan u verteld. Ik vraag even of u die signalen heeft gehad.

De heer **Slob**:
Nee. Dat heb ik niet … Ik heb in ieder geval geen herinnering dat dat op een directe manier is gebeurd. Ik kan u natuurlijk wel vertellen hoe ik dat zelf ervaren heb. Daar heb ik net geprobeerd woorden aan te geven.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Dan heb ik nog één laatste vraag bij dit onderwerp. We hebben afgelopen maandag ook minister Van Engelshoven hier gehad. Kunt u eens

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

omschrijven wat nou precies de rolverdeling en de verhouding tussen u en minister Van Engelshoven was?

De heer **Slob**:
Ik heb een deel van dat verhoor nog mee kunnen krijgen – ik zat in de auto – op de speaker. Ik ben ook nog gewoon aan het werk; dat probeer ik in ieder geval. Mijn verhouding met haar was heel goed. Ze was een hele fijne, lieve collega. We zijn politiek echt best verschillend. Ik bedoel: de een van D66, de ander van de ChristenUnie. Maar we hebben elkaar heel goed kunnen vinden en ruim vier jaar hebben we heel fijn en collegiaal kunnen samenwerken. Ik heb inderdaad ook gemerkt dat u nogal wat nadruk legde op dat "minister van". Dat heeft u, denk ik, iets groter gemaakt dan het in werkelijkheid is. Ja, er is een minister van en een minister voor. Wij zijn qua verantwoordelijkheid, zeg maar, allebei gewoon volledig honderd procent verantwoordelijk geweest voor onze eigen portefeuille. Bij mij was dat … De precieze omschrijving was "minister voor Basisonderwijs en Voortgezet onderwijs en Media". Voor haar was dat, als het ging om het onderwijs, het mbo en het hoger onderwijs. Daar hebben we collegiaal in samengewerkt. Dus op het moment dat ik wel naar het Catshuis ging en zij daar niet was, kon ik ook wel haar deel meenemen, zeg maar. Ik wist ook wel goed wat er speelde. We hebben natuurlijk ook in het ministerie onze brede overleggen.

Mevrouw **Lammers**:
Ja, vond u dat u …

De heer **Slob**:
De "extra" van haar – als ik dat nog mag toevoegen – was dat zij natuurlijk vanuit het "minister van" een bijzondere extra verantwoordelijkheid had voor het personeel van het ministerie. Daar had zij haar overleggen met de sg over, waar ik als minister voor niet bij hoefde te zitten. Dat vond ik ook niet erg, want ik wist dat het in goede handen was. Maar voor de rest zijn we ook qua omgang en hiërarchie gelijkwaardig geweest en hebben we samen goed kunnen werken.

Mevrouw **Lammers**:
Want minister Van Engelshoven zat niet zo vaak, of slechts enkele keren, bij het Catshuisoverleg. U zegt: ik kon haar punten ook wel inbrengen. Maar kon u dat goed genoeg? We zien bijvoorbeeld ook dat van het hele onderwijs het mbo en het hoger onderwijs het langst gesloten zijn geweest. Ik vroeg me dus even af hoe dat verliep en hoe u dat verdeelde?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Het zal u denk ik niet ontgaan zijn – want u heeft, denk ik, alle OMT-adviezen doorgelezen – dat als het om onderwijs ging, het in die OMT-adviezen negen van de tien keer, denk ik, om het primair en het voorgezet onderwijs ging. Dus de discussies waren daar ook veel meer op gespitst. Dat was overigens in de Kamer niet anders. U zult ongetwijfeld ook een overzicht hebben gemaakt van alle Kamerdebatten. Ik denk dat ik ook veel meer naar de Kamer ben geroepen dan mijn collega die het mbo en hoger onderwijs in haar portefeuille had. En we hebben ook wel samen opgetrokken. Dus de focus en de aandacht lagen met name bij mijn sector, maar er zaten op dat vlak ook grotere risico's. Dat betekent dus ook dat we daar veel over spraken en dat ik er was. Dat uiteraard ook af en toe het mbo en het hoger onderwijs op de agenda stonden, was natuurlijk evident. Om de cirkel niet al te groot te maken is het misschien een keuze van de minister-president geweest om haar niet altijd uit te nodigen, maar ik heb haar daar ook gezien. Ze is er dus ook gewoon geweest. Nee, in dat opzicht hebben we zeer eensgezind met elkaar samengewerkt.

Mevrouw **Lammers**:
U zegt: als het op de agenda stond. Maar bracht u ook zaken in die niet op de agenda stonden, maar die zij wel belangrijk vond? Ik ben even op zoek naar een voorbeeld. Zei zij dan bijvoorbeeld tegen u: dit vind ik heel erg belangrijk, wil je dit inbrengen in het Catshuis?

De heer **Slob**:
Nou, we hadden wel overleg met elkaar over "waar staan we nu als het om het onderwijs gaat?" en "wat is er nu nodig?". Daar had zij natuurlijk ook haar inbreng in. We zaten heel veel, ook veel digitaal, bij elkaar om gewoon scherp te blijven en ook de nieuwste ontwikkelingen en inzichten mee te nemen. Dus die heeft ze ook gewoon met mij gedeeld. In dat opzicht, terugkijkend, denk ik dat we ons ook maximaal hebben inzet, zij op haar plek en ik op mijn plek. Mijn portefeuille stond wel veel meer in de schijnwerpers en dat had ook zo z'n consequenties, ook voor mijn aanwezigheid op de zondagmorgen – het liep vaak nog even door in de middag – in het Catshuis.

Mevrouw **Lammers**:
Dus u vindt niet dat het mbo en het hoger onderwijs eigenlijk achtergesteld zijn, om het maar even zo te zeggen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Als het om Catshuisoverleggen gaat? Zij is daar ook een aantal keren geweest, dus als het nodig was, was ze er gewoon.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Dank u wel. Dat waren mijn vragen.

De **voorzitter**:
Collega Huidekooper, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Huidekooper**:
Eén aanvulling, voorzitter. En goedemorgen nog, meneer Slob. U refereerde net in antwoord op een vraag van mijn collega aan het OMT-advies, en u noemde dat daar het onderwijs ook een aantal keer in werd genoemd. We weten natuurlijk dat het OMT een aantal keer heeft geadviseerd om scholen juist open te houden, maar ook een enkele keer om scholen te sluiten. Wat vond u er eigenlijk van dat het OMT uitspraken deed over het al dan niet openblijven van scholen, ook gezien het feit dat het OMT natuurlijk een medisch-wetenschappelijke samenstelling kende?

De heer **Slob**:
De verhouding is dat ik maar één keer heb meegemaakt dat het OMT zei dat de scholen open mochten blijven en wij een ander besluit namen. Dat was die 15de maart. Toen lag er zelfs nog niet eens echt een groot advies, maar dat was toen die crisissituatie waarin we terechtkwamen. Ik kan me vier andere keren herinneren dat het OMT zei "we denken dat het beter is dat het vo nu ook" – het ging vaak om het voortgezet onderwijs – "dichtgaat". Vaak hadden ze wat termen van "online onderwijs" en dat soort dingen; het wisselde nog weleens een beetje welke benamingen ze gebruikten. Dat was een opvatting die ze ingaven vanuit, zeg maar, hun blik, ook wel hun medische blik, op wat er in de zorg gebeurde. In de zorg zagen zij dan ernstige ontwikkelingen. Ze zagen ook dat vo-leerlingen ook een groter risico liepen dan leerlingen in het bo. Dat hebben we eigenlijk onverkort in de hele crisistijd gezien. Daar hebben ze uitspraken over gedaan. Het viel me inderdaad wel op toen ik weer door een aantal – ik heb ze niet allemaal gelezen – OMT-adviezen ging, dat men ook wel het maatschappelijke aspect meewoog. Men zei: "Er zitten risico's aan, bijvoorbeeld bij openingen; dat snappen we. Maar die zijn misschien wel beheersbaar, zeker als je nog een aantal andere maatregelen neemt, omdat we ook snappen dat de maatschappelijke schade steeds groter wordt als we nu zouden zeggen: hou

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ze nog maar dicht." Het zijn overigens altijd adviezen geweest. Wij moesten ze wegen en een keuze maken. Als dat erin stond, dat dacht ik altijd "Ah, meneer Illy is ook bij de vergadering geweest". Dan zag ik er eigenlijk zijn vingerafdruk wel op. Het was namelijk heel fijn dat ik wist dat er ook in het OMT mensen waren die breder keken dan alleen met de medische blik, maar dat was niet sec hun opdracht.

De heer **Huidekooper**:
Vond u het wenselijk dat het OMT zich ook met die maatschappelijke aspecten bezighield, zoals u net beschrijft?

De heer **Slob**:
Dat was natuurlijk een weging die wij moesten maken. Maar het is wel fijn dat mensen ook niet helemaal, zeg maar, zó naar de werkelijkheid kijken. Natuurlijk was het een gezondheidscrisis en had het ook topprioriteit dat dat gebeurde. We hadden daar misschien wel de beste mensen die we in Nederland hebben aan tafel zitten. We hebben, ook internationaal gezien, hoge standaarden in dit land. Maar het is ook fijn dat als je dan zo'n keuze maakt, je heel goed beseft wat de consequenties zijn en ook even nadenkt of er misschien ook nog andere mogelijkheden zijn. Ze stelden vaak een pakket voor: als dit zou worden ingebracht, dan weten we dat de R omlaag gaat en de druk op de zorg minder wordt en kunnen we misschien de crisis beter beheersen.

De heer **Huidekooper**:
Ik onderbreek u heel even. U beschrijft het helder. Dat zien we ook in het onderzoek terug. Het gaat mij even om de wenselijkheid daarvan. Ik ben dus nog even op zoek naar uw mening. Wat vond u daarvan?

De heer **Slob**:
Laat ik zeggen dat ik het niet erg vond als ze dat deden. Want dat was ook precies het aspect waar ik extra alert op was. Ik moest de medische wetenschap natuurlijk superserieus nemen. Het was ook een gezondheidscrisis, maar we zagen en wisten al vanaf het begin – ik hoop dat we nog even over de start gaan praten, want ik heb er wel behoefte aan om daar nog iets over te kunnen zeggen – eigenlijk: "Hier gaan kinderen erg onder lijden, met name kwetsbare kinderen. We moeten dus heel goed opletten wat we doen, en niet te snel" – dat was overigens ook niet de insteek van het kabinet, sowieso niet van mij maar ook niet van het kabinet – "overgaan tot collectieve sluitingen van scholen." Dat was althans

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

voorzover ze helemaal dichtgingen, want u weet: er is altijd ruimte geboden voor specifieke groepen.

De heer **Huidekooper**:
We gaan hier later nog verder op in, maar dank voor nu.

De **voorzitter**:
Mijn collega stelde een aantal vragen over het Catshuis. U gaf in antwoord op haar aan dat het in het begin moeilijk was om aan tafel te komen. Kunt u dat nader toelichten?

De heer **Slob**:
In het begin was er een … Het gold overigens ook voor de plek waar in eerste instantie de besluiten werden genomen. Die was niet voor iedereen toegankelijk, dus daar moest je echt op uitnodiging naartoe. Ik heb inderdaad … Het was ook niet zo heel erg moeilijk, maar ik moest wel even met de minister-president praten om aan te geven "voorzover ik het kan overzien, is mijn sector ook vol in beeld en wordt die ook vol geraakt door besluitvorming; dan vind ik het ook fijn om mijn aspect te kunnen inbrengen". Zoals ik hem altijd gekend heb, gaf hij ook direct ruimte. Dat gold ook voor de plek waar in de eerste weken de besluitvorming plaatsvond. Daar ben ik een enkele keer bij geweest, maar ook een paar keer niet. Dan voel je je inderdaad wat ongemakkelijk omdat juist jouw sector vol in beeld is en zich overigens ook publiek vol roerde. Dan was het ook heel plezierig dat uiteindelijk mij de ruimte geboden is.

De **voorzitter**:
Als ik dit zo beluister, klinkt dat niet als "moeilijk": de minister-president bellen en je hebt gelijk …

De heer **Slob**:
Nou ja, het was in ieder geval in het begin niet vanzelfsprekend dat ik erbij was. Dat gold overigens voor meer mensen. We hebben daar natuurlijk met elkaar ook even in moeten groeien. Ik bedoel: je komt plotsklaps in zo'n crisis terecht. Hoe doe je het? Het was lang geleden dat we zo'n crisis hebben gehad. Het heeft dus even geduurd voor alles een beetje in balans was en we een werkwijze hadden die acceptabel was. Dat heb ik ook wel kunnen billijken, ja. Ik heb er ook niet echt onder geleden of zo, maar het moest wel gebeuren en het is gebeurd; ik kon erbij zijn.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Oké. Dank voor de toelichting. Dan kunnen we naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Lammers weer het woord.

Mevrouw **Lammers**:
Dank u wel. U refereerde er net al aan: de trojka. Ik zou nu graag met u willen spreken over uw relatie met de trojka. In het kabinet zien we dus verschillende samenwerkingsverbanden. U zei het net al: het kernteam en dus de trojka, die bestond uit de minister van Financiën, de minister van Economische Zaken en Klimaat en de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Hoe verhield u zich tot deze drie ministers?

De heer **Slob**:
Zeer collegiaal, ja. Het is was dus ook niet zo dat we daar bijvoorbeeld in blokken of zo aan tafel zaten. Tuurlijk, we hadden verschillende verantwoordelijkheden. Ik weet nog dat ik opeens dat woord "trojka" hoorde. Ik dacht: dat is toch een liedje van Drs. P? Maar dat bleek dus betrekking te hebben op deze drie ministeries. Het klopte dat zij ook aan elkaar werden geklonken omdat zij specifieke steunpakketten moesten maken. Die moesten er ook snel komen. Dat hebben ze ook voortreffelijk gedaan. Maar we hebben ook veel samen opgetrokken, want we moesten gewoon met elkaar delen wat wij zagen en wat wij belangrijk vonden. We kwamen ook wel heel vaak op hetzelfde uit omdat wij natuurlijk wat meer de maatschappelijk invalshoek namen en niet de medische invalshoek, die we overigens bloedserieus moesten nemen. Dat was wel vaak de gedachtenbotsing die in het Catshuis plaatsvond en later ook in de MCC's. Maar ik heb goed met ze samengewerkt en ik denk met warmte aan ze terug.

Mevrouw **Lammers**:
Kunt u dan eens een voorbeeld noemen waarin u met ze samen heeft gewerkt en waarin het onderwijs geraakt werd?

De heer **Slob**:
U weet dat mijn inzet was "als het maar even kan en verantwoord is: open houden die scholen". Daar waren deze collega's het overwegend wel mee eens. Natuurlijk, dan heb je de discussie over "wat is verantwoord", "wanneer kan het wel en kan het niet". Daar kwam natuurlijk de gedachtewisseling en scherpte die we kregen met ook mensen, collega's die de medische invalshoek inbrachten. Maar ik heb niet zo vaak bij collega's van wat u dan "trojka" noemt – ik denk dat dat een leuk ambtelijk bedenksel is

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

geweest, en zo zijn ze, geloof ik, zichzelf gaan noemen – gedacht: hé, daar ben ik het helemaal niet mee eens. Sterker nog … Ik heb niet helemaal in die termen gedacht, maar als je praat over "bondgenoten", dan waren zij dat eigenlijk wel. Want zij vonden ook "als het maar even kan, moeten de scholen open". Dat was dus de discussie die we gehad hebben. Ik weet ook dat er opeens documenten in de media verschenen, dat de trojka ook over de opening van scholen had gesproken. Toen dacht ik: hm, heb ik iets gemist of zo? Dat bleek eigenlijk meer ambtelijk te zijn geweest; richting de coördinatoren, de NCTV, is dat gegaan.

Mevrouw **Lammers**:
Ja. Daar kom ik inderdaad zo nog op. Ik vroeg me even af: heeft u ook overwogen om nog intensiever met hen samen te werken? Of zegt u: dat was eigenlijk niet mogelijk, want …

De heer **Slob**:
Ik wou net zeggen: hoe intensief wilt u het hebben? We kwamen niet bij elkaar op de verjaardag, maar dat mocht in die tijd ook helemaal niet. Maar we hebben hele collegiaal en goed kunnen samenwerken. Kijk, omdat je vanuit meer maatschappelijke invalshoek je inbreng levert, zaten wij al veel sneller op één lijn dan we dat met onze zeer gewaardeerde collega's van VWS en de minister-president hadden, die vaak wat meer vanuit de medische invalshoek naar dingen keken. Ik heb het dus ook wel fijn gevonden dat we op die manier vanuit verschillende invalshoeken ook wat konden inbrengen, en dat ik ook steun kreeg vanuit – ik zeg niet "onverdachte hoek", want het was eigenlijk wel heel begrijpelijk dat het daar ook vandaan kwam – deze collega's, als ze er alle drie waren. Want dat was natuurlijk ook niet altijd het geval.

Mevrouw **Lammers**:
Ik denk dat u er net al over wilde beginnen: wij zien ook in de stukken die we bekeken hebben, dat de trojka soms ook inbrengen doet die het onderwijs raken, maar waarbij het lijkt dat het niet of nauwelijks met u is afgestemd. Hoe kijkt u daarnaar?

De heer **Slob**:
Ik heb daar zelf ook nog in het dossier naar gekeken. Ik kwam één document tegen – dat was van begin januari 2021 – waarin op papier een pleidooi vanuit de trojka werd gehouden. Ik denk echter dat dat ook echt een ambtelijk stuk is gebleven, want ik heb het nooit gezien op de tafel van het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Catshuis; daar heb ik die stukken nooit gezien. Het was een pleidooi om de scholen weer te openen. Dat was nou net op het moment dat er opeens een variant opkwam die waarschijnlijk voor kinderen zeer bedreigend was, de Britse variant. De timing van dat document was dus niet zo handig. Maar er zijn ook documenten geweest – die zult u tegengekomen zijn – waarbij OCW samen met de trojka een inbreng heeft geleverd. Het is dus wat wisselend geweest. Het zijn vooral documenten geweest die wij ook vanuit OCW schreven, die naar de coördinator voor terrorisme en veiligheid, de NCTV, gingen zodat hij uiteindelijk met voorstellen zou komen, want dat was zijn taak. Dan probeerde je zo veel mogelijk input te geven.

Mevrouw **Lammers**:
Dus u zegt … Heeft u dan het gevoel gehad dat ze soms op uw stoel gingen zitten?

De heer **Slob**:
Ik heb het anders gezien. Er was grote belangstelling voor mijn portefeuille. Dat heb ik als een compliment beschouwd. Er is zelfs een keer een collega geweest die daar publiek van alles over zei. Zolang het de goede dingen waren, vond ik dat niet zo verkeerd. Maar ik heb nooit het gevoel gehad dat zij dingen van mij overnamen. Het was natuurlijk in hun economische belang om de scholen open te hebben. Dat vond ik een wat eenzijdig belang. Ik had een heel ander belang; dat had met het welzijn van de leerlingen te maken.

Mevrouw **Lammers**:
Maar dan is dus eigenlijk … Als zij iets over de scholen zeggen, kan dat eigenlijk tegen uw belangen ingaan. Heeft u dat dan nooit …

De heer **Slob**:
Nee, dat is niet gebeurd. Dat heb ik nooit ervaren. Dat was een pleidooi dat ik zelf ook hield. Ik heb het dus meer gezien als ondersteuning van mijn eigen pleidooi, zoals ik dat overigens ook altijd gemerkt heb in de debatten en gesprekken die we met elkaar hadden. We zijn nooit, denk ik, contrair aan elkaar geweest. In dat opzicht was het gewoon fijn. Kijk, dit is de trojka, maar iedereen vindt wat van mijn sector. Iedereen heeft daar wat over te vinden. Er is heel veel over geschreven. Er zijn heel veel adviezen gegeven, aan de ene kant en aan de andere kant. Er zat een enorme kloof – en die werd steeds groter – tussen wat mensen vonden dat er wel of niet kon gebeuren. Alles bij elkaar helpt dat ons om scherp te blijven en tot keuzes te komen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Lammers**:
Dus u zegt eigenlijk: er was één situatie waarin die trojka iets gezegd heeft over het onderwijs zonder dat ze dat van tevoren met mij hebben afgestemd.

De heer **Slob**:
Ja, maar ambtelijke stukken en andere stukken die ministeries maken, worden echt niet allemaal met ministers van andere ministeries gedeeld. Dit waren gewoon documenten die gemaakt zijn. Het was input voor besluitvorming. Het is logisch dat daarin ook iets over onderwijs werd gezegd, omdat dat de economie behoorlijk raakte. Voor de rest zie ik daar weinig in. Wat mij betreft is het dus eigenlijk een non-issue.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vroeg u net ook al naar uw verhouding met het kernteam, met de minister-president, minister De Jonge en minister Grapperhaus. U zegt: die was eigenlijk altijd heel erg goed. Maar wij zien toch …

De heer **Slob**:
Dat heb ik niet gezegd. Ik heb gezegd dat we ook wel regelmatig botsten. Er zijn best behoorlijke …

Mevrouw **Lammers**:
Waar ging dat dan bijvoorbeeld over?

De heer **Slob**:
Gewoon logisch: op het moment dat je twee hele grote tegengestelde belangen hebt en de een kiest bij wijze van spreken onverkort de medische kant en ik knokte voor mijn scholen, dan is het logisch dat je daar weleens bij botst. Maar dat is altijd met het oog op de bal – dat probeer je in ieder geval – en niet op de man of de vrouw. Een enkele keer kan dat weleens een beetje een grensgeval zijn. We zaten namelijk ook onder grote druk. In een razendsnel tempo gebeurde er van alles. Maar onder de streep: uitermate collegiaal, veel respect voor mijn collega's. Het is fijn dat we met elkaar in die moeilijke tijd de kracht hebben gekregen – ik zeg erbij: van boven – om ons werk te doen.

Mevrouw **Lammers**:
Wij zien bijvoorbeeld ook een bericht van u aan minister De Jonge waarin u

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zegt: ik vind dat ik het recht heb om nog een keer uitgebreid langs die argumentatie te lopen. Als u zegt "ik vind dat ik het recht heb" …

De heer **Slob**:
Er zijn misschien wel duizend berichten. Dit is er één, geïsoleerd eruit gehaald. Ik denk dat ik ook weet waarover dit gaat. Gaat dit over de derde sluiting?

Mevrouw **Lammers**:
Dit gaat over de derde schoolsluiting, ja.

De heer **Slob**:
Ja, kijk. Dat heb ik dus nog wel ergens in mijn brein zitten. In een proces kan er weleens een keer iets gebeuren waarvan je denkt: dit is niet zorgvuldig, dit had ik graag anders gewild. Maar dan ziet u direct, ook in dit soort appjes, dat de lijnen wel open waren en dat we elkaar heel snel wisten te vinden. We hadden ook gewoon de ruimte – dat heb ik bij collega De Jonge nooit anders gevoeld – om redelijk direct te zijn in het weergeven van gevoelens. Overigens is dat ook andersom gebeurd. Ik heb ook weleens een paar kletsen van hem gehad.

Mevrouw **Lammers**:
Ja, maar …

De heer **Slob**:
Dat hoort er ook een beetje bij. Ik zou me echt zorgen gaan maken als dat niet gebeurd was. Ik bedoel, het ging wel ergens over.

Mevrouw **Lammers**:
Maar u zegt vervolgens: "Ik zie met verbazing en boosheid de sheets van de ACC. Dit kan toch niet zo?" En dan zegt minister De Jonge even later: "Ik ga straks voorstellen om helemaal te sluiten." Dan zegt u daarna: "Weinig collegiaal dit."

De heer **Slob**:
Zeker. Dat soort momenten zijn er ook geweest. Ik zei het net: we kletsten hier even flink. Dan ben je ook heel direct. Ik weet niet of dit het moment is om uitgebreid over die derde sluiting te praten.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Lammers**:
Nee, daar komen we straks nog op terug.

De heer **Slob**:
Maar goed, u haalt het nu wel naar boven. Er waren al twee momenten geweest waarop het OMT had geadviseerd tot de derde sluiting.

Mevrouw **Lammers**:
Het gaat me vooral even om uw verhouding.

De heer **Slob**:
Maar ik geef even aan hoe het gegaan is. We hebben toen tot twee keer toe gezegd: dat gaan we niet doen. En toen opeens zag ik dat er in de ambtelijke voorbereiding wel iets lag wat dus uiteindelijk inging tegen wat we de twee keer daarvoor niet gedaan hadden. Daarover had ik graag geïnformeerd willen worden. Dat was niet gebeurd. Oké, dat kan gebeuren. Je blaast even van je af en daarna ga je gewoon weer als volwassen mensen met elkaar in gesprek.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u meer voorbeelden? Is het vaker gebeurd dat u het gevoel had: hé, ik ben eigenlijk helemaal niet betrokken? Of: ze gaan nu over mijn portefeuille praten?

De heer **Slob**:
Nee, dit is eigenlijk het enige moment waarop ik dat heel manifest voelde, ook omdat … Ik bedoel, we zaten bijna aan het einde van de kabinetsperiode. We waren al heel wat maanden demissionair. Het was toen december 2021. Ik had ook al het besluit genomen om te gaan stoppen op 10 januari. Ik had met mijn mensen en met een hele wereld eromheen heel hard geknokt om de scholen open te houden, ook in die moeilijke tijd. Dat was nog steeds gelukt. En dan helemaal aan het eind gebeurde dit. Ik vond ook de argumentatie die eronder lag niet heel erg sterk. Daar wilde ik verder over praten. Dus ja, dan uit je je even. Dat is heel gezond, hoor. Mensen moeten niet alles oppotten. Je moet af en toe ook even lucht geven aan wat je vindt en voelt. Die ruimte, vrijheid en veiligheid heb ik bij De Jonge wel gevoeld.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Dan maken we een sprong in de tijd. Althans, u noemde net al 2021.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

We gaan nu naar oktober 2020. Dan wordt het Directoraat-Generaal Samenleving en COVID-19 opgericht. De directeur-generaal, de heer Roscam Abbing, vertelde hier een paar weken geleden eigenlijk dat het directoraat-generaal zich richtte op de middellange- en langetermijngevolgen van de pandemie en op het inbrengen van de sociaal-maatschappelijke aspecten. Maakte de oprichting van dat directoraat-generaal dat andere belangen, naast de virusbestrijding, zwaarder meewogen?

De heer **Slob**:
Dat is natuurlijk iets dat we, als we terugkijken naar hoe het verloop is geweest, gewoon steeds zagen gebeuren. In het begin was het een virus waarvan we helemaal niet wisten wat het precies deed. Toen hadden we hele onbetrouwbare data, alleen uit China, waardoor het heel moeilijk was om besluiten te nemen. Het was in ieder geval moeilijk om die alleen op dat soort gegevens te baseren. Je ziet in de loop van het traject … Dat zag je ook in de Kamer gebeuren. Volgens mij werden er in de Kamer al heel snel uitspraken gedaan, zo van: maatschappelijke aspecten moeten ook meegewogen worden. Langzaam maar zeker zie je dat ook in de structuren van de besluitvorming terugkomen. Dus ook bij de MCCb schoof op een bepaald moment de door mij zeer gewaardeerde Kim Putters aan. Hij was toen de directeur van het SCP; nu zit hij volgens mij bij de SER. Hij had hele mooie, goede en indringende bijdrages, die ik ook als een steun in de rug beschouwde voor de strijd die ik aan het voeren was.

Mevrouw **Lammers**:
Kunt u …

De heer **Slob**:
Dat is inderdaad een ontwikkeling geweest die heel belangrijk was, en ook recht deed, denk ik, aan wat er in de werkelijkheid gebeurde. Er was namelijk ook gewoon maatschappelijke schade en die wilden we zo veel mogelijk voorkomen.

Mevrouw **Lammers**:
Kunt u eens een voorbeeld geven waaruit blijkt dat door de oprichting van dat directoraat-generaal die andere belangen zwaarder werden meegewogen?

De heer **Slob**:
Ik weet niet of ik dat een-op-een aan dat directoraat kan koppelen. Ik vind

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

het wat lastig om dat op die manier te beantwoorden. Ik weet wel dat de heer Roscam Abbing ook bij Catshuisoverleggen aanwezig was. Daar zat hij ook bij in de periode vanaf het moment dat hij in zijn functie kwam. Het was ook een soort wisselwerking, zou ik haast zeggen, tussen Kamer en kabinet en de organisatie eromheen. De Kamer vroeg namelijk steeds meer om extra beleid met betrekking tot de maatschappelijke effecten. Dat werd natuurlijk ook mede gecoördineerd vanuit deze dg. Er was een motie-Bruins cum suis, van de latere minister van Onderwijs, die unaniem werd ondersteund door alle fracties. Iedereen stond eronder, behalve Forum voor Democratie, maar die heb ik nooit bij debatten gezien. Zij waren er dus niet bij, maar de anderen wel. Die motie is unaniem aangenomen. Dat heeft geleid tot het steunpakket van 8,5 miljard. Gelijktijdig was er een motie van mevrouw Ploumen, de toenmalige fractievoorzitter van de Partij van de Arbeid, die nu is opgegaan in PRO. Zij gaf aan: er moet een deltaplan komen voor jongeren. Dat was mede naar aanleiding van een open brief die zo'n 150 wethouders Jeugd hadden gestuurd, die dat in hun eigen praktijk zagen.

Mevrouw **Lammers**:
Maar …

De heer **Slob**:
Dus dat moest allemaal opgepakt worden. Dan was het heel fijn dat we een dg hadden, met daarachter ambtenaren die ook dingen konden oppakken en uitvoeren.

Mevrouw **Lammers**:
Ik ben even op zoek naar wat nou de toegevoegde waarde was van dat directoraat-generaal. In hoeverre heeft … U noemt nu voorbeelden die eigenlijk vanuit de Kamer komen. Heeft u ook voorbeelden … Kunt u misschien iets noemen waarmee u zegt: dat is iets dat bijvoorbeeld …

De heer **Slob**:
Ik ben uiteraard benieuwd wat u daarover in uw eindrapport gaat opschrijven. Laat ik er dit van zeggen. Bestuurders zijn heel belangrijk, maar wij kunnen helemaal niets zonder die fantastische ambtenaren achter ons. Dat moet je wel organiseren. Dat was overigens niet eenvoudig in coronatijd. Veel van mijn mensen – zo noem ik dat dan: "mijn" mensen – moesten gewoon vanuit huis hun werk doen, soms met de kinderen aan de broekspijp. Maar ze hebben het wel gedaan. Er is hard geknokt. Dat gold ook voor deze meneer. Hij is een hele capabele, deskundige ambtenaar, die op

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

een goede plek terechtkwam. Hij moest er natuurlijk voor zorgen dat de ambtenaren daarachter, ook van de verschillende ministeries … Die liggen soms maar 150 meter van elkaar af, maar in de samenwerking lijkt dat soms wel lichtjaren verschil. Hij moest die met elkaar verbinden en met elkaar laten samenwerken. Ik denk dat op dat vlak … Daar heb ik me zelf natuurlijk niet mee bezig gehouden, met de structuur van dat soort dingen, zo van: hoe belangrijk is dat en dat? Maar ik denk dat dat heel cruciaal is geweest om ervoor te zorgen dat iedereen met elkaar verbonden was en dat de goede dingen gebeurden.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Dus eigenlijk … Ik hoor nog steeds eigenlijk niet echt een antwoord op mijn vraag. Eigenlijk zegt u dus: "Ik kan niet echt iets aanwijzen waarmee ik kan zeggen: dat was nou echt de toegevoegde waarde van dat DG?" Mag ik dat zo …

De heer **Slob**:
Nee, dat mag u niet zo concluderen. Dat heb ik niet zo gezegd.

Mevrouw **Lammers**:
Maar heeft u …

De heer **Slob**:
Wat ik gezegd heb … Ik zal proberen om het nog eens te doen in andere woorden, met uw toestemming uiteraard, voorzitter. Er waren heel veel initiatieven. Neem zo'n initiatief als het deltaplan voor jeugd, dat vanuit de Kamer werd genomen. Daar waren heel veel ministeries bij betrokken. Dat ging namelijk niet alleen maar over onderwijs, maar ook over werkgelegenheid en de jeugd-ggz. Wat er in de jeugdzorg gebeurde was ook heel schrijnend. Dat was dus een totaal pakket. Ik weet nog dat mijn collega Paul Blokhuis als staatssecretaris de bestuurlijke trekker van dat geheel werd. Maar dat moet natuurlijk wel gecoördineerd worden. Er moeten ambtenaren bij elkaar gebracht worden. Er moeten plannen bij elkaar gevoegd worden. Het ging ook om behoorlijke bedragen. Ik kan me voorstellen – ik weet het niet meer helemaal precies – dat juist zo'n dg en zijn mensen daar een hele cruciale rol in hebben gespeeld. Als dat een concreet voorbeeld voor u is … Ik kijk even naar u.

Mevrouw **Lammers**:
Nou, in ieder dank voor uw antwoord.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Dat klinkt heel zuinig. Ik probeer uit te leggen wat er concreet gebeurde …

Mevrouw **Lammers**:
Ja.

De heer **Slob**:
… en dat we daar inderdaad een ambtelijke structuur omheen hebben gebouwd. Het is de taak van sg's om daar hun verantwoordelijkheid in te nemen. Als bewindspersonen probeer je je daar zo weinig mogelijk mee te bemoeien. Alleen als je er last van krijgt, ga je ingrijpen, want daar heb je ook een bestuurlijke verantwoordelijkheid voor. Ik denk dat het heel goed geweest is dat dit gebeurd is, vanuit de beleving die ik heb, vanuit het plekje waar ik zat in dat grotere geheel.

Mevrouw **Lammers**:
De ministeries van Justitie en Veiligheid, Financiën, Landbouw, Natuur en Visserij en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zijn sponsor van dat directoraat-generaal, maar het ministerie van OCW niet. We hebben ook deze week van de heer Illy en de Kinderombudsvrouw, mevrouw Kalverboer, gehoord dat er toch hele ernstige middellange- en langetermijngevolgen voor kinderen en jongeren waren.

De heer **Slob**:
Zeker, ja.

Mevrouw **Lammers**:
Dus kunt u toelichten waarom uw ministerie geen sponsor was?

De heer **Slob**:
Het woord "sponsor" ken ik niet eens van dat … Het lijkt dan net alsof ze een financiële bijdrage moeten leveren of zo. Maar wij hebben, als het om dat onderwerp gaat, vanaf dag één na de eerste sluiting, en eigenlijk al daarvoor, geacteerd. We zijn direct aan de slag gegaan om ervoor te zorgen dat de kwetsbare kinderen veilig waren. Ik ben afgelopen woensdag – ik zat thuis mee te kijken – behoorlijk geraakt door wat door mevrouw Kalverboer op dat punt is gezegd. Dit staat even los van de structuur; ik hoop dat u me ruimte geeft om hier iets over te zeggen. Ik vind dit ook veel relevanter dan over structuren praten, maar u mag uiteraard inbrengen wat u wil. Wij hebben vanaf dag één heel goed beseft dat op het moment dat de scholen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dichtgaan … Er was in eerste instantie wel een uitzondering gemaakt voor de ouders met vitale beroepen. We moesten ook eventjes finetunen wie daar wel of niet precies toe behoorde. Dat is in de dagen daarna gebeurd. We hebben heel goed geweten dat dit juist kinderen in kwetsbare posities zou raken. Daarom raakte het mij. Maar het gaat mij vooral om de mensen achter me, die allemaal opgestaan zijn in een tijd waarvan iemand zei: toen hadden zij geen prioriteit. Maar ze hadden topprioriteit. Vanaf dag één hebben we direct voor hen een uitzondering gemaakt, zodat ze wel naar school konden, of naar een andere locatie. Dat is gelijk al die maandag gebeurd.

Mijn collega van Langdurige Zorg, Bruno Bruins, heeft een aanwijzing gegeven, zoals dat heet, aan de veiligheidsregio's, om te beginnen in de grote steden, want daar zaten grote concentraties van dergelijke kinderen, zodat er afgeweken kon worden van de plicht om thuis te blijven. We zijn direct, met name met wethouders van de grote steden … Marjolein Moorman uit Amsterdam – dat is nu een collega – was daar één van, maar ze kwamen ook uit andere steden, zoals Den Haag, Rotterdam en Utrecht. We zijn met de wethouders van de grote steden in conclaaf gegaan met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Samen met Veilig Thuis, de kinderbescherming, gezinsvoogden en de hele wereld om deze kwetsbare kinderen heen, zijn we letterlijk naar ze op zoek gegaan en hebben we gekeken wat er in hun situatie nodig was. Ik heb zelf aan het eind van die week … Dan hebben we het over 20 maart 2020. Ik had eigenlijk gehoopt dat de commissie daar de Kinderombudsvrouw op had bevraagd. Toen heb ik verslag gedaan van wat we in die eerste dagen gedaan hadden. Ik zou u dringend willen oproepen om die brief nog een keer goed te bekijken. Die gaat over de continuïteit van het onderwijs.

Mevrouw **Lammers**:
Maar …

De heer **Slob**:
Daarin hebben we verslag gedaan van wat we in de eerste dagen voor deze kinderen hebben gedaan. We hebben ons maximaal ingezet, omdat we beseften … Het is gewoon verschrikkelijk dat je weet dat kinderen thuis niet veilig zijn. Dat is haast niet te bedenken. We wisten dat we daar een verantwoordelijkheid voor droegen. Ik vind het zelf heel jammer dat mevrouw Kalverboer die brief niet gezien heeft. Dat zijn publieke brieven; die gingen naar de Kamer. Later hebben we nog veel meer gedaan. In

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dezelfde week heb ik de Onderwijsraad gevraagd om juist hiernaar onderzoek te doen: kijk naar de gevolgen van deze sluiting op korte termijn en lange termijn.

Mevrouw **Lammers**:
Ja, maar u …

De heer **Slob**:
Op 16 april – ik weet die datum omdat dan een lieve zus van mij jarig is – lag er al een rapport van de Onderwijsraad, ruim voor de quickscan van de Kinderombudsvrouw, die overigens nooit naar OCW is gestuurd.

Mevrouw **Lammers**:
Maar ik zou nu graag even met u terug willen naar de vraag. Ik vraag u ernaar omdat wij graag willen weten: hoe heeft dat directoraat-generaal gefunctioneerd, vooral in relatie tot het onderwijs en het ministerie van OCW. Daar zijn mijn vragen eigenlijk voor bedoeld.

De heer **Slob**:
Oké.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u bijvoorbeeld ook gesproken met de heer Roscam Abbing over die langetermijngevolgen?

De heer **Slob**:
Zeker.

Mevrouw **Lammers**:
Wat gaf u hem dan mee?

De heer **Slob**:
De heer Roscam Abbing – dat gaf ik net ook al aan – was ook betrokken bij de Catshuisoverleggen. Hij zat daar dus ook op zondagochtend. Dat was ook het moment waarop we dingen met elkaar deelden. Ik had dus ook direct contact met hem. Ik wist dat hij met zijn mensen ook de verantwoordelijkheid had voor het coördineren van het verder brengen van besluitvorming en uiteindelijk – veel belangrijker nog, want besluitvorming is slechts één ding – ook het in de praktijk brengen van de besluitvorming,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

bijvoorbeeld richting dat hele jeugdverhaal. Ik heb dat dus uitermate nuttig en belangrijk gevonden.

Mevrouw **Lammers**:
Maar kunt u eens een concreet voorbeeld geven van iets wat u met hem besprak dat te maken had met die middellange- en langetermijngevolgen?

De heer **Slob**:
Kijk, we zijn nu ruim viereneenhalf jaar verder na mijn vertrek. U praat nu over iets van vijf of zes jaar geleden. Of ik nog heel precies weet wat ik met hem besproken heb … Daar kan ik u op die manier geen antwoord op geven. Ik kan u wel vertellen dat wij, ook vanuit ons ministerie, onverkort vanaf de eerste dag aandacht hebben gehad voor deze kinderen. We hebben ook allerlei steunpakketten gemaakt en geld beschikbaar gesteld, ook voor gemeentes, om juist deze kinderen op te vangen. Het was heel fijn, ook omdat het een veel breder terrein was. Het raakte bijvoorbeeld ook stages, die met name niet bij het p.o. of vo lagen, soms een klein beetje bij het vo, maar vooral bij de andere sectoren. Het ging om werkgelegenheid. Het ging om jeugd-ggz; dat was natuurlijk ook niet OCW, maar VWS. Het is heel goed om dat bij elkaar te brengen en daar aandacht voor te hebben. Ik ga ervan uit, maar dat kan ik niet meer letterlijk terughalen – dat dat ook onze gesprekken waren.

Ik hoop oprecht dat u mijn opmerkingen over de start en de aandacht die er toen geweest is voor kwetsbare kinderen, echt nog een keer goed wil doornemen. U wil niet weten hoeveel effect het heeft als er wordt gezegd "er was geen aandacht voor en het had geen prioriteit", terwijl er met stukken in de hand aangetoond kan worden dat het wel zo is. Dat gaat zo weer de wereld in. Daar worden zo veel mensen … Het gaat niet om mij persoonlijk, want als bewindspersoon krijg je klappen en dat hoort er allemaal bij. Aan al die mensen achter mij, die zo hard gewerkt hebben en voor deze kinderen zijn gaan staan, wordt daarmee geen recht gedaan.

Mevrouw **Lammers**:
In het begin van het verhoor hoorde ik u zeggen: het was een gezondheidscrisis met maatschappelijke gevolgen. Werd het voor u ook een maatschappelijke crisis?

De heer **Slob**:
We wisten vanaf het begin: het is een gezondheidscrisis. Want er was

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

opeens een virus, we wisten niet precies wat het ging doen en we moesten daar keuzes in maken. Ik heb zelf in de week voor 15 maart echt alles op alles gezet om te voorkomen dat de scholen dicht zouden gaan. Er waren bestuurders die al mensen brieven hadden gestuurd: maandag gaan we niet open. Ik weet van een bestuurder in het noorden van het land, waar het virus nog niet gesignaleerd was, maar toch. Dat zat dus ook zo tussen de oren van mensen. We hebben geprobeerd om het te rationaliseren en om dat, met de kennis die we hadden van de heer Van Dissel, uit te dragen in de sector.

Nou, u heeft de heer Rosenmöller gehoord. Hij gaf ook aan: in de week voor de vrijdag dat we weer bij elkaar kwamen, was er al van alles gebeurd. De donderdag ervoor hadden de schoolleiders ook al gezegd: de scholen moeten dicht. We hadden bij wijze van spreken iedereen weer zo ver dat we op hetzelfde kennisniveau zaten en ook dezelfde conclusie trokken, zo van: ja, dat moeten we nu nog niet doen. En toen kwam die zaterdag. Toen gingen de medisch-specialisten, zeer onverantwoord, vind ik, er nog een keer overheen en toen was het niet meer te houden. Maar vanaf dat moment hebben wij natuurlijk geweten … Ik stond daar die zondag met mijn collega Bruins in de persconferentie, en ik wist dat op dat moment dat die 2,5 miljoen kinderen – dat is megaveel – en die 300.000 docenten en al die ouders en verzorgers daarachter allemaal geraakt zouden worden door dat besluit. Maar het was onvermijdelijk.

Mevrouw **Lammers**:
Maar werd het voor u dan ook een maatschappelijke crisis?

De heer **Slob**:
Daarmee was het een gezondheidscrisis die maatschappelijke schade veroorzaakte.

Mevrouw **Lammers**:
Maar geen maatschappelijke crisis?

De heer **Slob**:
Dat vind ik een beetje een woordenspel, eerlijk gezegd, want de aanleiding was medisch. Maar daardoor moesten er besluiten worden genomen die de samenleving gingen raken. Daar zijn we vanaf het begin heel alert op geweest. Daar hebben we gelukkig ook in de structuren daarna veel meer aandacht voor gehad. Dat was in het begin inderdaad niet het geval. In het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

eerste besluit zaten de kwetsbare kinderen niet, maar ik heb het een dag daarna geregeld en nog iets later is het voor alle veiligheidsregio's geregeld. Bij de tweede sluiting zat het gewoon al standaard in het besluit. Dat is ook iets wat we toen op konden pakken. Dat kon je die zondag 15 maart niet verwachten. Dat was veel te veel een onverwachte situatie waarin we moesten handelen.

Mevrouw **Lammers**:
Nee, ik …

De heer **Slob**:
Mijn punt is dat we er onverkort aandacht voor hebben gehad. Ik hoop dat uw commissie dat ook onderkent.

Mevrouw **Lammers**:
Nee, ik probeer ook niet met u in een woordspelletje te belanden.

De heer **Slob**:
Het leek er even op.

Mevrouw **Lammers**:
We hebben ook mensen hier gehad die hebben gezegd: het was voor mij een maatschappelijke crisis. Zelfs "systeemcrisis" is genoemd. Daarom vraag ik u daarnaar. Ik heb op dit onderwerp verder geen vragen meer. Ik dank u voor uw antwoorden.

De **voorzitter**:
Collega Huidekooper, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Huidekooper**:
Op dit onderwerp niet, voorzitter.

De **voorzitter**:
Ikzelf ook niet. Ik hecht er wel even waarde aan om te benoemen, ook voor de mensen die thuis dit verhoor volgen: dat een bepaalde brief niet aan bod is gekomen, wil niet zeggen dat de commissie daar geen kennis van heeft kunnen nemen. Sterker nog, de commissie heeft van ontzettend veel documenten, nota's, mails en berichtenverkeer kennisgenomen. Maar het is uiteindelijk aan de commissie om te bepalen – dat weet u ook, meneer Slob – wat er in een openbaar verhoor aan bod komt. Dat wil niet zeggen dat het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

uiteindelijk geen plek kan krijgen in een rapport. Dat benoem ik ook even voor de mensen thuis.

Het is gebruikelijk dat we één keer schorsen in een openbaar verhoor, maar vandaag is ook code rood van kracht. Het is buitengewoon warm. We gaan dus twee keer schorsen. Ik stel voor dat we nu de eerste pauze gaan nemen, voor 15 minuten. Dank tot dusver. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(De heer Slob wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:
Ik schors de vergadering voor 15 minuten.

De vergadering wordt van 11.14 uur tot 11.30 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona met de heer Slob. Ik verzoek de griffier om de heer Slob en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Slob wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:
Welkom terug, beiden, en meneer Slob in het bijzonder. We hervatten het openbare verhoor. Voor het volgende onderwerp geef ik graag collega Huidekooper het woord.

De heer **Huidekooper**:
Dank, voorzitter, en welkom terug, meneer Slob. Ik zou het de komende tijd graag met u willen hebben over uw contacten met de onderwijssector. U gaf al aan dat u verantwoordelijk was voor het primair en het voortgezet onderwijs en daarmee de taak had om hen te vertegenwoordigen. U noemde al dat u hun belangen meenam naar het Catshuis. Ik zou eerst even willen beginnen met de leerlingen. Hoe haalde u gedurende die coronapandemie hun ideeën en input op?

De heer **Slob**:
Dat was natuurlijk een hele belangrijke categorie; daar ging het uiteindelijk ook om. Ik had met de leerlingen natuurlijk al een formeel contact via het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

LAKS, het orgaan dat de leerlingen vertegenwoordigt. Vanmiddag spreekt u een oud-voorzitter daarvan. In de beginperiode van corona was Pieter Lossie de voorzitter. Hij heeft dat toen nog tot de zomer gedaan en daarna heeft Nienke Luijckx het van hem overgenomen. In de periode voor corona had ik ook al intensief contact met hen. Ik werd iedere keer weer heel blij als ik contact met ze had, want zij zijn onze toekomst. Het waren ook hele getalenteerde jongeren. Ik heb ze in het begin direct aangesloten bij de overleggen die ik hield met de sector, en "de sector" is behoorlijk breed. Daar zitten de bestuurders bij, daar zitten de schoolleiders bij, daar zitten de vakbonden bij en noem maar op. En die zijn soms ook nog weer opgesplitst in verschillende organen. Ik heb hen er gelijk bij gehaald, want ik vond het heel belangrijk dat in de coronatijd het perspectief van leerlingen door hen vertolkt kon worden en dat ze een volwaardige plaats aan mijn overlegtafel hadden. Dat heb ik van het begin tot het eind gedaan.

De heer **Huidekooper**:
Het LAKS is het Landelijk Aktie Komitee Scholieren. Zij vertegenwoordigen inderdaad de middelbare scholieren, dus het voortgezet onderwijs. Hoe haalde u de input op van leerlingen in het basisonderwijs?

De heer **Slob**:
Het klopt inderdaad dat zij de leerlingen van het voortgezet onderwijs vertegenwoordigen en dat er geen gelijksoortig orgaan is voor het primair onderwijs. Ik heb in die periode het volgende gedaan, en dat was niet makkelijk, omdat er allerlei beperkingen waren aan contacten, ook voor bewindspersonen. Ik heb toch geprobeerd, waar het mogelijk was, om veel werkbezoeken af te leggen, maar ook, als het kon …

De heer **Huidekooper**:
Was dat dan digitaal of fysiek?

De heer **Slob**:
Nee, ook fysiek. Ik ben ook op scholen geweest waar dat kon, met gepaste afstand, handen wassen en noem maar op. Dat hoorde er uiteraard bij, maar ik vond het belangrijk om toch ook op de scholen te kijken. Er zat een schooltje heel dicht bij mij thuis in de buurt, waar ik al een beetje een band mee had opgebouwd. Dat was een beetje een streekschool voor openbaar onderwijs, waar ik regelmatig even langsging. Dat kon even tussendoor; anders werd het allemaal netjes georganiseerd vanuit het ministerie en was het heel officieel. Ik wilde gewoon weten hoe het ging. Waar het kon, heb ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dus geprobeerd om het fysiek te doen, maar ik heb ook digitaal zeer geregeld verbindingen gehad met scholen. Soms was dat alleen met de docenten, maar soms ook met leerlingen. Op die manier probeerde ik voeling te houden bij wat er in ze omging en wat ze meemaakten. Ik vond het voor de groep 8-leerlingen in het primair onderwijs bijvoorbeeld zo ongelofelijk naar dat hun afsluiting van het schooljaar, wat toch een hoogtepunt is met een musical en een kamp en zo, voor een groot gedeelte niet doorging omdat het niet kon. Op een enkele school heeft men nog wat georganiseerd; complimenten daarvoor. Er is ook een moment geweest dat ik aan alle groep 8-leerlingen een brief heb geschreven, om me op die manier met hen te verbinden en wat uiting aan mijn gevoelens te geven. Ik heb dus alles geprobeerd wat ik kon, met alle grote beperkingen die er gewoon waren.

De heer **Huidekooper**:
Met de brief probeerde u ze een hart onder de riem te steken.

De heer **Slob**:
Zeker. De aanwezigheid van LAKS aan mijn vergadertafel heb ik als ongelofelijk mooi ervaren. Ik heb zelfs een keer gezegd dat ze misschien wel de jongsten aan tafel waren, maar het meest volwassen gedrag hadden. Dat was als een compliment bedoeld; ik kon het ook niet anders formuleren. Hoe zij daar stonden … Zulke jonge gasten! Ga het maar even doen, hè. Met al die mannen in pakken en dassen en met gewichtige gezichten, en dan ertussen gaan zitten. Je hebt ook geen eenduidige groep achter je, want niet iedereen vindt hetzelfde. Om daar woorden aan te geven … Toen dacht ik: nou, er is echt nog wel toekomst voor dit land.

De heer **Huidekooper**:
Mooi dat u daar ook even een blijk van waardering voor geeft. U gaf aan: u ging vaak op werkbezoek, in ieder geval bij het primair onderwijs. U had veel contact met het LAKS als vertegenwoordigers van middelbare scholieren. U gaf voor de pauze aan dat u duidelijk wist wat de pijnpunten waren en dat u die mee kon nemen naar het Catshuis. Wat waren de pijnpunten van de leerlingen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs?

De heer **Slob**:
Mooie vraag, dank u wel. Dat was natuurlijk de pijn … Ik gaf net een voorbeeld van groep 8-leerlingen. Wat sloegen we hun uit handen? Het kon niet anders, maar ik vond dat heel erg. Dit zijn toch eenmalige momenten in je leven die hen ontnomen werden. Idem voor examenklasleerlingen. We

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

moesten uiteindelijk – ik denk dat LAKS en ik de laatsten waren die het vlaggetje hebben omgelegd – het centrale examen schrappen en allerlei andere voorzieningen treffen om het schoolonderzoek wel door te laten gaan. Dat betekende dus ook voor die leerlingen … Dat is gewoon hét moment in je leven. We hebben het de afgelopen weken weer gezien: vlaggen uit, feesten, naar Ibiza of waar dan ook. Dat hoort er allemaal bij, dat hoort bij jong zijn, maar dat kon niet. Dat haalde ik ook op.

Ik kreeg overigens ook veel post van kinderen, soms ook gewoon thuis in de brievenbus. Denk bijvoorbeeld aan tekeningen van een klas of briefjes. Ze waren heel verschillend, overigens. Sommigen zeiden: alsjeblieft, minister, mag het weer open? Er waren ook leerlingen die zeiden: kan dat hybride onderwijs straks gewoon doorgaan? Dus ook dat gebeurde. Ik haalde van alles op. Dat heb ik uiteraard ook proberen mee te nemen in mijn bestuurlijke verantwoordelijkheid.

De heer **Huidekooper**:
U beschreef net de verschillende manieren waarop u die input kreeg. Het voorbeeld dat u noemde van leerlingen uit groep 8 die hun musical niet mee kunnen maken, is helder. Waren er nog andere pijnpunten die zij, de leerlingen uit het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs, aan u meegaven?

De heer **Slob**:
Wat mij opviel is dat het zo verschillend ervaren werd. Ik gaf net even het voorbeeld van de leerling die zei: mag het voortaan altijd zo, ook als er geen corona is, met hybride onderwijs? Ik geloof dat de Kinderombudsvrouw daar ook iets over heeft gezegd. Het viel me gewoon op dat zelfs in hetzelfde gezin twee kinderen het verschillend konden ervaren. Dat is op zich ook niet zo onlogisch, want gelukkig zijn er ook in gezinnen allemaal verschillende karaktertjes. Maar dat kwam in die coronatijd ook wel heel erg naar voren.

De heer **Huidekooper**:
Dat hebben wij in deze verhoren ook vaker aan bod gehad. Hoe vertaalde u dat dan naar … Wat bracht u dan in in het Catshuis als u die pijnpunten, zoals we die net bespraken, inbracht in het Catshuis?

De heer **Slob**:
Wat ik kon doen, was vertellen hoe hoog de nood soms was, en uiteraard ook de nuances die er soms bij hoorden van de andere kant. Maar onverkort

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

bleef ik vasthouden aan de lijn die ik vanaf het allereerste begin heb ingezet: "Als het maar even kan: scholen open als het verantwoord is en scholen niet aan het onmogelijke houden." Dat hebben we gedaan. Maar ik kwam natuurlijk … Ik kan u één voorbeeld noemen; dat is misschien wel het heftigste wat ik kan vertellen. Er is ook een keer een leerling overleden. Dat was in januari 2021. Dat heeft destijds ook de media gehaald. Dat was een jongen die heel eenzaam was. Er zal ongetwijfeld meer gespeeld hebben. Hij heeft zich in januari teruggetrokken in een tentje, heeft toen briketten aangestoken, waarschijnlijk om een beetje warm te worden – hij had wel een CO_2-meter bij zich – is drugs gaan gebruiken en is aan een combinatie van drugs en koolmonoxide overleden. Dat is echt afgrijselijk. Dat is gewoon gebeurd. Ik kreeg daar ook een melding van. Het kwam overigens ook in de media. Een van de Kamerleden, Peter Kwint, heeft me er ook op geattendeerd. Hij was destijds trouwens een uitstekend Kamerlid. Hij had ook gevoel voor dit soort situaties. Ik ben toen naar de ouders en de broer van die jongen toe gegaan. Ik heb ze ontmoet. Ik heb met ze gesproken en ben ook gewoon stil geweest. Als je dan weer teruggaat naar je vergadertafel, zit je daar wel even anders dan wanneer je dat soort ontmoetingen niet hebt gehad. Ik denk er nog steeds met ontroering aan terug. Ik heb begrepen dat er zelfs een laantje naar deze jongen vernoemd is in Amsterdam. Dit was natuurlijk een heel uiterst voorbeeld, maar ik wist: tussen kinderen die er helemaal geen last van hadden en kinderen die in die situatie terechtkwamen, zat een hele grote groep. Ik heb de aantallen al een paar keer genoemd. Dat voelde ook als een last, want ik wilde er voor hen zijn en ik wilde voor hen het maximale doen wat ik kon doen, maar er waren ook gewoon beperkingen, die soms groter waren dan de wil om alles te kunnen doen wat in hun voordeel was.

De heer **Huidekooper**:
Dus u bracht zo'n casus in in het Catshuis, om ook de andere bewindslieden en aanwezigen daar te laten doorvoelen wat de gevolgen zouden zijn en wat voor brieven u kreeg. Begrijp ik dat dan goed?

De heer **Slob**:
Ik weet niet of ik dat allemaal letterlijk in de overleggen deed, want dan praat je over … U kent dat waarschijnlijk ook wel. In de Kamer heb je beslispunten en daar moet je iets over zeggen. Maar wij deelden wel onze ervaringen met elkaar, zeker. Collega's van mij hadden ook ervaringen, bijvoorbeeld met ondernemers die er echt helemaal aan onderdoor gingen. Daar spreek je met elkaar over. We zijn geen robots geweest die maar even

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

wat besluiten namen. Nee, we waren mensen van vlees en bloed, die soms ook diep geraakt werden door waar we mee geconfronteerd werden.

De heer **Huidekooper**:
Dat punt is helder. Ik merk dat u soms heel veel context wil schetsen, die ook belangrijk is voor die tijd. Tegelijkertijd hebben we een hoop te vragen. We hebben specifieke vragen, dus ik zou u willen vragen om daar dan ook specifiek op in te gaan. Het ging nog even om hoe u die inbreng vormgaf in het Catshuis. We hebben het gehad over de pijnpunten. U noemde groep 8, verschillen tussen leerlingen en schrijnende situaties die ontstonden. Waren dat de belangrijkste pijnpunten die u namens de leerlingen in de besluitvorming in het Catshuis inbracht?

De heer **Slob**:
Er was meer. We hebben het niet alleen over het Catshuis. Het gaat ook over wat je in de andere ontmoetingen … Daar probeerde ik net antwoord op te geven. Excuses dat ik iets te lang van stof ben geweest. Dat heb ik nog niet helemaal afgeleerd in de jaren na mijn politieke vertrek. De anderhalve meter was ook zo'n ding. Dat was een enorme belemmering, want kinderen konden ogenschijnlijk naar school, maar uiteindelijk was het maar zo'n 25%. Als je daar dan ook nog de examenleerlingen, waar de prioriteit aan gaven, vanaf haalt … Dat was gewoon heel moeilijk. Dat hoorde ik ook van leerlingen: prachtig dat we naar school mogen, maar hoeveel is dat nou eigenlijk in een week? Alle maatregelen die in de scholen genomen zijn … Dat is natuurlijk fantastisch. Ze hebben zulk goed werk geleverd. Dat hebben we allemaal ondersteund met serviceplannen en zij maakten weer protocollen. Maar er waren gewoon schoolgebouwen die daar helemaal niet op ingericht waren. Daar hadden leerlingen ook last van. Dat deelden ze ook met mij. Ik ging vaak … Ik herinner me nog een gesprek op een school in Capelle aan den IJssel – ik ben daar zelf opgegroeid; ik ben daar naar school gegaan – waarbij ik met leerlingen zat en zij dat met mij deelden.

De heer **Huidekooper**:
Ik probeer dat even te vertalen naar uw inbreng in het Catshuis. Bracht u dat dan in?

De heer **Slob**:
Ja, zeker. Dan bracht ik dat in.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
"Die anderhalve meter werkt niet in schoolgebouwen. Dat moet worden aangepast." Wat was dan uw vertaling van de signalen van de leerlingen?

De heer **Slob**:
Twee dingen. Eén. Mijn strijdbaarheid om echt maximaal te proberen om die anderhalve meter eraf te krijgen, werd alleen maar groter. Ik kon ook echt aangeven dat het in de praktijk gewoon heel moeilijk uitvoerbaar was. Het leek dan wel alsof de scholen open waren, en dat was ook zo, maar het was toch heel beperkt. Dat is heel belangrijk geweest. De tweede. Ik kreeg vanuit de Kamer, maar ook van leerlingen en docenten, opmerkingen over het binnenklimaat in scholen, over de ventilatie. Dat is allemaal doorgedecentraliseerd van BZK naar gemeenten naar scholen. Als OCW hebben wij dat toch opgepakt en hebben we ervoor gezorgd dat er financiële ondersteuning kwam en andere, technische ondersteuning om ervoor te zorgen dat het op scholen wat op orde kon worden gebracht. Ik heb eerst even uitgezocht: hoe zit dat? Leerlingen hebben daar ook recht op, op dat we dat duidelijk doen. Toen bleek gewoon dat het op heel veel scholen niet op orde was conform de bouwnormen die we hebben, ook zonder corona. Daar moest dus echt iets gebeuren. Daar hebben we een eerste aanzet voor gegeven. Persoonlijk ben ik zeer benieuwd wat daar na het stoppen van corona mee gebeurd is, maar dat is natuurlijk een andere discussie. Ik heb de indruk dat het helemaal stilgevallen is en misschien in een week als deze weer een onderwerp is. Daar moet wel wat mee gebeuren. Dat zijn namelijk voorzieningen die kunnen helpen om leerlingen toch naar school te laten gaan en als ze ontbreken, zijn het beperkingen. Dat zijn lessen die we moeten leren, denk ik.

De heer **Huidekooper**:
Dat heeft u dan bij dezen meegegeven. Dank. Dat geeft in ieder geval een beeld van uw inbreng in het Catshuis, ook voor de leerlingen. Tegelijkertijd lopen op zo'n school natuurlijk ook bestuurders en vele leerkrachten rond. Die waren onder andere vertegenwoordigd in de PO-Raad en de VO-raad. We zien in ons onderzoek dat de belangen van leerlingen en leraren niet altijd synchroon lopen, dus dat leraren soms aangeven dat ze de voorkeur geven aan digitaal onderwijs, bijvoorbeeld vanwege zorgen om de gezondheid, en dat leerlingen eigenlijk bijna altijd de voorkeur geven aan gewoon naar school kunnen en vriendjes en vriendinnetjes ontmoeten. Voelde u dat dilemma ook, die tegengestelde belangen tussen leraren en leerlingen? Hoe ging u daarmee om?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Nou, dat was hard werken, want inderdaad … Ik ontneem de vakbonden het recht ook niet om voor de leraren op te komen. Een voorbeeld. Na de tweede sluiting was die anderhalve meter weer terug. Ik gaf net al aan wat we daarover wisten door de eerste periode. We hebben behoorlijk veel energie moeten steken in … Het was soms al een struggle om een vraag door te geven aan het OMT. We hebben er veel energie in gestoken om die vragen mee te geven en om aanvullend advies te krijgen van het OMT. Toen zei het OMT uiteindelijk: die anderhalve meter mag eraf. Maar toen kregen we ineens heel veel weerstand vanuit scholen zelf, met name vanuit docenten. Dat zag je direct terug in de houding van de bonden, want die zaten ook bij mij aan tafel.

Toen ik aangaf "de anderhalve meter mag eraf" werd ik naar de Kamer geroepen door D66. Zij wilden een debat met mij. Toen zijn er zelfs vanuit de Kamer moties ingediend, één om het helemaal niet te doen en een ander om het op te schorten. De tweede was van D66 en de eerste van de SP. Zelfs de Kamer gaf tegengas op het weer volledig openen van de scholen. Ik noem dit even om aan te geven hoe complex het was.

De heer **Huidekooper**:
Dat begrijpen wij.

De heer **Slob**:
Dat gebeurde met de scholen, de docenten en de leerlingen, en de Kamer was er ook nog een actor bij. In dat geheel moet je als bewindspersoon en als kabinet proberen koers te houden.

De heer **Huidekooper**:
Het is duidelijk dat de Kamer natuurlijk ook nog na afloop van een voorgenomen besluit iets kan vinden. Het ging me nu even om hoe u die dilemma's woog. Er zijn een aantal momenten geweest gedurende de pandemie dat de belangen van leerlingen en leraren uit elkaar liepen. U bent eigenlijk de eerste die in die besluitvorming die twee zaken tegen elkaar af moet wegen en een lijn moet inbrengen.

De heer **Slob**:
Mijn lijn was: scholen openhouden als het maar enigszins verantwoord is en scholen niet aan het onmogelijke houden. Dat heb ik vanaf het begin tegen ze gezegd. Dat was overigens een geruststelling voor ze. Op individueel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

niveau moet je soms andere afwegingen maken. Als bijvoorbeeld alle docenten ziek worden, kun je niet een school openhouden. Maar daarvoor hoef je geen collectieve sluiting te organiseren. Dat was het. De leerlingen waren overigens ook niet allemaal eenduidig in wat ze vonden. Ik denk dat het LAKS daar ook wel last van heeft gehad. Het is best moeilijk, ook als je jong bent, om zo'n standpunt uit te dragen. Ik heb vastgehouden aan mijn lijn. Ik heb heel vaak heel veel steun gehad van de bonden met betrekking tot de uitvoering daarvan, maar er waren momenten dat wij tegenover elkaar stonden, dat zij al veel eerder wilden dat er al iets ging gebeuren en dat ik echt nog een maximale poging deed om toch te voorkomen dat zo'n besluit genomen zou moeten worden. Dat gebeurde rondom de examens, richting sluitingen en ook richting openingen. Ik schrik daar ook niet zo van, want eigenlijk is het ook wel logisch dat je vanuit verschillende invalshoeken ook weleens even anders uitkomt. Mijn inzet is wel altijd geweest – daarom heb ik deze groep altijd onverkort vasthouden – om er wel met elkaar uit te komen, en in ieder geval om elkaar te informeren en ervoor te zorgen dat iedereen op de hoogte was van wat er speelde en welke besluiten er zouden worden genomen of soms al waren genomen.

De heer **Huidekooper**:
We hebben er gedurende dit verhoor al aan geraakt, maar ik ben ook nog benieuwd naar de pijnpunten die leraren bij u aangaven. Laat ik beginnen met de vraag: hoe onderhield u dat contact? Hoe wist u wat er bij hen speelde en wat hun wensen en behoeften waren?

De heer **Slob**:
Een beetje op dezelfde manier als bij de leerlingen: via hun officiële vertegenwoordigers. Dat waren er wel een aantal.

De heer **Huidekooper**:
Kunt u ze noemen, ook voor de mensen die meekijken?

De heer **Slob**:
Ja. Dat waren de bonden.

De heer **Huidekooper**:
Dus de VO-raad, de PO-Raad …

De heer **Slob**:
Nee, de VO-raad vertegenwoordigt niet de docenten; die vertegenwoordigt

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de bestuurders. Dat doet de PO-Raad ook. De docenten werden echt vertegenwoordigd door de bonden. Dan had je nog een wat kleiner groepje, dat heet de NVO. Dat is een wat kleiner segment van docenten. Dat waren wel de belangrijkste spelers in het geheel. Die zaten onverkort bij mij aan tafel, ook in de tijd daarvoor, overigens, met allerlei andere onderwerpen. Ik had overleg met hen, digitaal dan. Daarnaast heb ik tijdens mijn werkbezoeken veel met docenten gesproken en heb ik ook veel digitale sessies met docenten belegd. Het zijn er natuurlijk heel veel. Ik zeg niet dat ik ze allemaal gehad heb, maar ik denk wel dat ik ver gekomen ben in het onderhouden van de contacten en ophalen wat er speelde in alle delen van het land.

Mij viel altijd op: dat is niet één verhaal. Ook docenten zaten er soms wat verschillend in. Ik heb ook gezien dat het soms per school verschilde. De ruimte die we bijvoorbeeld vanaf het begin geboden hebben aan scholen waar veel kwetsbare kinderen zaten, werd door de ene school bijna maximaal benut en door een andere school … Ik ben er zelfs een keer achter gekomen dat een school voor speciaal onderwijs … Ik dacht: "Hè, is die helemaal gesloten? Maar ze hebben toch ruimte?" Dat had weer te maken met wat er binnen een school aan mogelijkheden werd gezien, maar ook met wat docenten konden dragen en mee konden maken.

De heer **Huidekooper**:
Maar binnen zo'n bond wordt natuurlijk ook het gesprek gevoerd. Natuurlijk kunnen de behoeften van scholen uiteenlopen. Maar als u een gesprek voerde met zo'n bond, bijvoorbeeld voorafgaand aan een Catshuissessie op zondag, wat gaven ze u dan mee om in te brengen?

De heer **Slob**:
Bij de bonden merkte ik vooral dat er best wel zorgen en angst waren voor te veel openheid. Dat snap ik, want de docenten die daar de meeste zorgen over hadden, waren natuurlijk de docenten die in de telefoon klommen of een mail stuurden. Daar kregen zij dus de meeste berichten van. Bij bonden werkt het vaak wel zo dat als ze veel berichten krijgen over een onderwerp, ze dat ook gaan inbrengen, terecht natuurlijk. De bonden wilden bijvoorbeeld heel graag voorrang hebben bij testen. Dat kon gewoon in eerste instantie niet. Ik was dan wel de kop van jut die het aan hen moest gaan vertellen. Ik heb mezelf laten overtuigen. In die beginfase was dat niet mogelijk. Uiteindelijk, vanaf september 2020, was het wel mogelijk en konden ze getest worden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De bonden waren heel bezorgd over het welzijn van hun docenten. Dat is natuurlijk ook terecht. Ik kon ze af en toe geruststellen, want bijna de hele coronaperiode heeft de besmettingsgraad van de docenten onder die van het landelijke gemiddelde gelegen. Dat is ook een geweldig compliment aan het onderwijs: men hield zich heel goed aan de voorschriften.

Maar ook onder docenten waren er mensen met onderliggende klachten. Zij moesten dan naar school. Toen heb ik gezegd: nee, je wordt niet aan het onmogelijke gehouden, dus voor deze docenten kun je maatwerk leveren. Op die manier spraken wij met elkaar. Ik gaf u net het voorbeeld van het loslaten van de anderhalve meter, wat ik wel als een missie zag, omdat ik dacht: op die manier kan het voortgezet onderwijs niet goed functioneren. Toen stuurden alle bonden een brief aan de Kamer waarin ze zeiden: dat willen we niet. Dat was na de tweede sluiting. Uiteindelijk heb ik toen gezegd: nee, ik vind dat we voldoende argumenten hebben, ook vanuit de medische wetenschap, dat het verantwoord is. Ze moesten dan wel twee keer per week testen. Dat maakte, denk ik, ook wel een soort reflex los, zo van: o, dan zal er misschien iets aan de hand zijn. Maar dat was ook echt voorzorg. Ik nam het wel serieus en ik woog het, maar ik heb niet altijd gedaan wat de bonden wilden. Dat vonden ze natuurlijk niet fijn. Maar goed, dat hoort ook wel een beetje bij de verhouding tussen de bonden en de minister.

De heer **Huidekooper**:
Want in dit geval wilden de bonden de anderhalve meter niet loslaten.

De heer **Slob**:
Nee, die wilden ze vasthouden.

De heer **Huidekooper**:
Exact.

De heer **Slob**:
Mijn missie was: als het gewoon verantwoord is – daar had ik voldoende argumenten voor gekregen van de heer Van Dissel en zijn mensen – dan moeten we dat gewoon doen.

De heer **Huidekooper**:
U zei net dat uw lijn eigenlijk was: scholen moeten openblijven, maar niemand is aan het onmogelijke gehouden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Klopt.

De heer **Huidekooper**:
We hebben het net gehad over de inbreng van leerlingen en leerkrachten, en dat die toch wel enigszins op gespannen voet staan met elkaar. Wanneer kwam voor u het punt dat u zei: "Mijn lijn is: in principe moeten scholen openblijven. Maar nu zijn de zorgen die ik bijvoorbeeld van leerkrachten hoor over hun gezondheid zo groot dat ik mensen aan het onmogelijke hou en daardoor toch kan leven met een scholensluiting."? Wanneer kwam dat punt?

De heer **Slob**:
Ik denk dat de derde sluiting daar het voorbeeld van is. Ik heb die niet gewild. Ik zeg het maar gewoon even in duidelijke taal. Ik vond namelijk dat het verschil met de tweede sluiting van het jaar daarvoor, als het ging om wat er op het gebied van de gezondheid allemaal gebeurde … Dat was echt anders.

De heer **Huidekooper**:
Ik wil zo meteen eigenlijk nog uitgebreid …

De heer **Slob**:
Maar dit is het voorbeeld.

De heer **Huidekooper**:
… bij de derde schoolsluiting stilstaan.

De heer **Slob**:
Oké, maar u wil een voorbeeld.

De heer **Huidekooper**:
Het ging mij even om …

De heer **Slob**:
Maar dit is wel hét voorbeeld, denk ik.

De heer **Huidekooper**:
Dit is het voorbeeld.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ja.

De heer **Huidekooper**:
Wat maakte dan dat u toen zei: hier ben ik het niet mee eens.

De heer **Slob**:
In de aanloop naar het besluit toe heb ik aangegeven: ik vind niet dat we dat moeten doen. Dat mag, hè? Dat is gewoon wat er moet gebeuren. De struggle heb je dan met elkaar. Je praat met elkaar. Uw collega Lammers heeft net uit een appje geciteerd dat daar ook bij hoorde. Dat hoort er allemaal bij. Daar moeten we ook niet al te veel van schrikken. Uiteindelijk stonden we wel voor het finale moment en moest er een besluit genomen worden. Toen heb ik mijn afweging moeten maken. Toen heb ik het uiteindelijk geaccepteerd voor één week, en niet meer. Dat zat voor mij in de argumentatie dat er vanuit het onderwijs niet onverkort steun was voor mijn lijn, namelijk openhouden. Het was natuurlijk ook een week voor Kerst. De laatste dag van school was de 24ste. Gelijk een dag daarna was het Kerst. We weten allemaal nog uit de eerste periode wat dat voor risico's met zich meebrengt. Toen heb ik de stem van die docenten zwaar laten wegen, en uiteindelijk ook … Ik ben ook iemand die uiteindelijk graag met collega's tot besluiten wil komen. Ik wil niet een beetje aan de zijlijn roepen "het is niet goed" en dan doorlopen. Nee, dan doe je dat ook. Maar op het moment dat ik dat zei, wist ik ook dat er een andere groep docenten was die zwaar teleurgesteld zou zijn. Dat is eigenlijk onverkort in de hele periode het geval geweest. Wat we ook deden: als we a deden, was b boos; als we b deden, was a boos. Dat is allemaal niet zo ernstig, in die zin dat het er misschien ook wel bij hoort. Maar eigenlijk konden we het nooit goed doen. Daarom moet je goed vasthouden aan je lijn en keuzes maken. Maar de inbreng van de docenten heeft daar zeker een rol in gespeeld.

De heer **Huidekooper**:
We zien in het onderzoek dat u inderdaad veel overleg voert. U noemde de bonden al. U noemde de organisaties die leerlingen vertegenwoordigen. Je hebt ook nog de PO-Raad, de VO-raad … Er zijn nogal wat organisaties die betrokken zijn bij het onderwijs en waar u intensief mee in gesprek was. In het NRC wordt uw aanpak beschreven als de methode-Slob, namelijk: veel praten met vakbonden, schoolbesturen en andere belangenclubs. Herkent u dat als u aanpak? Herkent u dat u het belangrijk vindt om veel contact te hebben en overleg te voeren met het onderwijsveld?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
"De methode-Slob." Ik weet niet of ze dat thuis helemaal herkennen! Maar het klopt dat ik het ongelofelijk belangrijk vond om als bewindspersoon niet losgezongen te zijn van de sector waarvoor ik verantwoordelijk voor was. Er liepen zo veel mensen rond en de belangen waren zo groot dat het direct de samenleving raakte. Vanaf het allereerste begin toen ik minister werd, maar zeker ook in coronatijd, heb ik iedereen erbij gehouden en meegenomen. Maar ik was wel heel duidelijk: jullie mogen meepraten, maar de besluiten worden wel door het kabinet genomen. Dat was soms ook weleens lastig voor ze als een besluit anders uitviel dan wat zij vonden. Dat was wel de verantwoordelijkheid die wij droegen. Ik ben dus heel rolvast geweest in verantwoordelijkheden.

De heer **Huidekooper**:
De reden dat ik dat interview in NRC aanhaalde, is omdat dat interview gegeven is op 12 oktober 2020, dus gedurende de coronapandemie. Het gaat onder andere over uw methode. Daarvoor heeft de journalist een rondgang gemaakt langs docenten en schoolleiders.

De heer **Slob**:
Ik heb het niet uitgeknipt, dus dat weet ik niet meer.

De heer **Huidekooper**:
Ik ga het nu voorlezen. Zij stellen: die aanpak, dus de methode-Slob, zoals die werd gekwalificeerd, is goed voor consensus, maar maakte ook dat sommige leraren en schoolleiders regie misten en op eigen houtje overgingen tot actie. U noemde al een voorbeeld daarvan in Groningen of Noord-Nederland, meen ik. Vindt u dat ze daar een punt hebben, en dat uw zoektocht naar consensus dus ook leidde tot te weinig regie?

De heer **Slob**:
Ik denk niet dat je dat kan verbinden aan een open houding naar het onderwijs en hun vertegenwoordigers maximaal meenemen richting besluitvorming.

De heer **Huidekooper**:
Waarom niet?

De heer **Slob**:
Het punt is wel dat … Ik heb inderdaad het volgende gemerkt. Op het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

moment dat wij maximaal probeerden om scholen open te houden, deden met name schoolbestuurders die dat niet zo zagen zitten en eigenlijk al eerder dicht wilden, eigenstandig iets waar ze helemaal niet toe bevoegd waren, namelijk scholen al dichtdoen. Ik heb hetzelfde gezien bij openingen. De eerste opening van het p.o. na de tweede sluiting … Op 8 februari mochten ze weer naar school, gelijk na de voorjaarsvakantie. Toen waren er scholen die – ik zeg het even in deze termen – weigerden om open te gaan. Dan moest ik wel in de telefoon klimmen. Dan moesten er mensen met hen in gesprek gaan. Bij de openstelling rond die anderhalve meter was het precies hetzelfde verhaal. Voor een hele grote groep scholen … Het was voor de VO-raad, zeg ik maar richting hen, heel moeilijk om hun eigen achterban wat in de hand te houden. Eigenlijk was het de verantwoordelijkheid van de voorzitters van de sectorraden om ervoor te zorgen dat hun sectoren eenduidig waren in wat ze deden. Dat lukte hen ook niet altijd. Dat snapte ik ook; daar had ik ook begrip voor.

De heer **Huidekooper**:
Dank voor uw antwoord. Toch blijft bij mij het volgende hangen. De voorbeelden die u noemt zou u ook kunnen uitleggen als gebrek aan regie. Als er aan de voorkant duidelijke richtlijnen werden meegegeven, was de situatie waarin u moest ingrijpen misschien niet ontstaan.

De heer **Slob**:
Nee, ik zie dat anders. Kijk, op het moment dat wij er hard voor gewerkt hebben om bijvoorbeeld die anderhalve meter los te laten en dat omzetten in besluitvorming, dan is dat een gegeven voor scholen. Richting die besluitvorming heb ik iedereen meegenomen. Als het besluit er ligt en schoolbestuurders zeggen "dat gaan we niet doen", dan hebben we natuurlijk een ander punt. Dan is de besluitvorming wel gewoon correct geweest. Men kon zich er alleen niet in vinden. Dat gold ook al richting de eerste sluiting. Ik heb het u verteld voor de pauze: er waren al scholen die op eigen houtje dichtgingen. Dat mag helemaal niet, maar dat gebeurde wel. Het lukte ook de sectorraden niet om alle kikkers in de kruiwagen te houden. Omdat het er zo veel zijn, begreep ik dat. Ik moest mijn rol weer nemen om ervoor te zorgen dat we de mensen uitlegden dat het wel verantwoord was en dat zij niet zomaar eigenstandig hun school dicht konden doen of open konden houden als dat niet verantwoord was. Daar hebben we inderdaad mee te dealen gehad. Overigens denk ik dat het aantal situaties misschien op twee handen te tellen is. In het grote totaal van alle scholen en alles wat er gebeurd is, is dat misschien verwaarloosbaar, maar het is wel voorgekomen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
In hetzelfde artikel wordt uw beleid ook weleens "afwachtend" of "rommelig" genoemd. Dat is een term die ik niet heb bedacht, maar die door anderen als kwalificatie wordt gebruikt voor uw beleid. Wat is uw reactie daarop?

De heer **Slob**:
Sowieso moet je het als bewindspersoon altijd gewoon accepteren als mensen dit soort dingen over je zeggen. Ik denk dat wij een duidelijke lijn gehad hebben en dat we wat betreft de besluitvorming gewoon vaste momenten hadden waarop er besluiten genomen konden worden. Ik denk dat ik daar ook mijn bijdrage aan geleverd heb. Op het moment – dat heb ik wel gemerkt – dat de besluitvorming anders uitvalt dan mensen graag zouden willen, dan ontstaat er natuurlijk altijd ruis. Dat is onvermijdelijk.

De heer **Huidekooper**:
Oké, dank u wel. Dat waren mijn vragen op dit onderwerp.

De **voorzitter**:
Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

Mevrouw **Lammers**:
Nee, op dit onderwerp niet.

De **voorzitter**:
Ik ook niet, dus dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp.

Mevrouw **Lammers**:
Dank u wel, voorzitter. Ik zou nu graag met u willen gaan naar de afweging van de maatregelen en de effecten op de schoolsluitingen. Daarin gaan we het ook hebben over de OMT-adviezen. Ik vroeg me even het volgende af. U zei net: het was een struggle om vragen aan het OMT te stellen. Wat was precies die struggle?

De heer **Slob**:
Dat er veel meer bewindspersonen waren die natuurlijk graag hun vragen aan het OMT wilden stellen. Daar moest natuurlijk in geselecteerd worden. In die zin moest je wel zorgen dat je erbij zat.

Mevrouw **Lammers**:
Maar OCW was toch een van de belangrijkste sectoren?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ja. Het is dus ook gelukt, maar daar moest je wel even werk voor verzetten. Dat is allemaal niet erg. Dat hoort er ook gewoon bij, maar er zijn zo veel bewindspersonen die graag iets van het OMT willen weten, omdat de informatie van het OMT weer ruimte biedt voor beslismomenten. Als je vraag niet wordt meegenomen in het OMT-advies, dan blijft een situatie die je misschien zou willen veranderen, nog even onverkort doorgaan tot het volgende OMT-advies, als je daarin zit. Dat is waar we hard aan moesten werken, maar dat is goed gelukt, vind ik.

Mevrouw **Lammers**:
Wie of wat was dan de muur waar u tegenop liep?

De heer **Slob**:
Dat was meer de selectie die bij VWS, denk ik, gemaakt moest worden. Dat ging over hoeveel vragen we zouden stellen, want als wij drie A4'tjes met vragen gingen stellen aan het OMT, dan wisten we sowieso al dat we niet snel antwoord zouden krijgen en uiteindelijk zou iedereen daardoor getroffen worden. Je moest dus even heel sterk prioriteren. Het is ook terecht dat die taak bij VWS lag. Het is fijn dat ze heel vaak ruimte hebben geboden aan OCW om vragen in te dienen. Dat moest ook heel precies, want hoe je je vraag stelt, luistert nauw.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Dan wil ik graag met u naar december 2020 gaan. Bij de invoering van de avondklok schat het OMT in dat die maatregel het reproductiegetal, de R-waarde, met 8% tot 13% kan verminderen. Dat reproductiegetal geeft het gemiddeld aantal mensen weer dat besmet wordt door één persoon. Waren dit soort percentages van de verwachte effectiviteit ook beschikbaar toen het kabinet in december 2020 opnieuw besloot om de onderwijsinstellingen fysiek te sluiten?

De heer **Slob**:
Zeker was toen het R-getal bekend. Dat kunt u terugvinden in het 91ste OMT-advies. Dat is toen ook heel bepalend geweest voor de keuze die we moesten maken. De R was 1,24. Dat was heel erg hoog. Dat betekent inderdaad dat 100 mensen 124 mensen besmetten. Dan gaat dat in een razendsnel tempo door.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Lammers**:
Maar ik zou graag even terug willen naar de effectiviteit van de maatregel van de scholensluiting. Was voor die specifieke maatregel, dus de scholensluiting, ook de effectiviteit berekend in een R-getal?

De heer **Slob**:
Dat kon niet heel specifiek alleen voor het onderwijs berekend worden, omdat dat veel verbinding had met andere maatregelen die genomen moesten worden. Maar in het grotere geheel was dat inderdaad mogelijk, omdat het OMT toen ook heeft aangegeven: in deze situatie is het wat ons betreft toch ook nodig dat het onderwijs deel uitmaakt van het pakket dat wij voorstellen.

Mevrouw **Lammers**:
Maar voor de avondklok kon dat wel. Waarom kon dat dan niet voor de sluiting van het onderwijs?

De heer **Slob**:
Dat zou u aan de heer Van Dissel moeten vragen, als hij nog een keer komt. Maar ik weet – daar hebben we inderdaad met elkaar aandacht voor gehad – dat het niet heel specifiek mogelijk was. Als het ging om een wat groter geheel kon men wel op die manier aangeven: als we nu echt een grote klap op het virus moeten gaan geven, dan is de bijdrage van het onderwijs substantieel. Dat zou helpen om de crisis die op dat moment rond de zorgcapaciteit bezig was, verder te beheersen.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vraag daar even naar omdat we ook berichtenverkeer zien tussen u en de dg van het ministerie van OCW. Daarin zegt u: "Geen extra week kerstvakantie of afstandsonderwijs." De dg zegt: "Goed werk." Dan zegt u: "Erg blij mee. Deed nauwelijks iets in de cijfers. Dat wisten we overigens al van een eerdere berekening." Welke berekening was dat dan?

De heer **Slob**:
Dat zijn wel de wat grotere berekeningen. Nogmaals, ik kon het niet heel specifiek alleen sec voor het onderwijs aangeven. Het OMT heeft wel één keer aangegeven, maar dan moet je de hele context eromheen ook meewegen, dat als het onderwijs open zou gaan – dat was even een andere situatie – dat ongeveer nul komma zoveel zou schelen op de R. Dat heeft men toen wel een keer op kunnen schrijven. Maar bij de tweede sluiting ging

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

het over het grotere pakket en moest onderwijs daar, met pijn in mijn hart, zeg ik erbij, onderdeel van zijn.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u ook gevraagd om specifieke cijfers? Schijnbaar konden die voor de avondklok wél gegeven worden. Heeft u ook gevraagd: kunt u die specifieke cijfers ook geven voor de scholensluiting?

De heer **Slob**:
We hebben het over 13 december. Dat was het moment waarop we in het Catshuis de laatste update kregen van het OMT over hoe ernstig de situatie was. Toen is inderdaad ook de vraag gesteld: wat doet het als we onderwijs er nu uit halen? Het OMT heeft toen aangegeven dat de situatie wel zo ernstig was – zelfs het woord "alarmerend" werd genoemd – dat het echt nodig was dat er een breed pakket kwam en dat onderwijs daar ook deel van uit zou maken. Dat heeft u ook in het 91ste OMT-advies kunnen terugzien. Op dat moment waren wij allen enigszins verslagen, zou ik haast zeggen, maar konden we – ik ook – uiteindelijk wel beseffen dat het nu echt gewoon zo groot was. Dan ga je niet later nog weer heel gedetailleerd van dit en dat … Dan is gewoon de vraag: moet het erin zitten, ja of nee? Het OMT was unaniem. Ook dat heb ik bijna nergens in een ander OMT-advies kunnen terugvinden. De crisis was toen dus gewoon echt heel groot. Dat was dus ook het moment dat wij uiteindelijk … Dat was niet wat we wilden. Ik heb u mijn inzet bekend gemaakt. Ik ging zelfs nog richting het Catshuis die dag met het idee: ik wil dat weer in gaan brengen. Iets anders was toch gewoon even veel belangrijker.

Mevrouw **Lammers**:
Wij hebben natuurlijk al die stukken en die OMT-adviezen, maar wij zouden graag van u willen horen hoe u het heeft gezien. Ik kan me voorstellen dat als je daar cijfers bij hebt, het makkelijker is om iemand ervan te overtuigen dat het onderwijs wel of niet dicht moet. Toentertijd was al wel bekend wat de impact was op jongeren. Had dat dan voor uw argumenten niet veel uitgemaakt?

De heer **Slob**:
Op dat moment speelde dat de zorg het echt gewoon niet meer aankon. Er was een R van 1,24. Er kwamen 9.000 besmettingen per dag bij. Het waren er al 90.000. Er waren daarvoor al een paar stevige pakketten geweest, waar we onderwijs toen twee keer buiten hebben kunnen houden. Over cijfers

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gesproken: wij kregen gewoon even voorgerekend dat als we niets zouden doen, die cijfers zouden oplopen naar 150.000. We kregen ook wat we in het jargon de "oversterftecijfers" noemen. Die waren ook hoog. Wat op mij ook erg veel indruk maakte, was het cijfer dat we doorkregen van het aantal uitgestelde behandelingen. Dat waren er meer dan een miljoen. De oncologen hebben in die tijd ook een brief geschreven waarin ze zeiden: het aantal mensen dat zich nu bij ons meldt, ligt een stuk lager dan gewoon is. Dat lag loodzwaar op onze schouders. Ik heb uiteraard maximaal gekeken of we het onderwijs er toch buiten konden houden. Het OMT schreef op dat het onvermijdelijk was. Ze zeiden niet, zoals vanuit uw commissie is aangegeven: het onderwijs als laatste. Ze zeiden: niet het onderwijs als enige. Dat is een klein beetje een correctie van wat ik hier maandag hoorde zeggen. Maar het OMT maakte unaniem duidelijk dat het linksom of rechtsom, als we nu niets deden, gewoon volledig uit de hand zou lopen. Dat is het moment geweest … Dan ga je niet meer over hele kleine dingetjes praten. Dan moet je haast je hoofd buigen en zeggen: dan moet het maar. We hoopten dat het maar één week zou duren, want het was bij de tweede net als bij de derde, waar we het net over hebben gehad, ook net weer een week voor de kerstvakantie. Helaas hebben we na de kerstvakantie een andere ontwikkeling gekregen, waardoor het langer heeft geduurd.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vraag me toch even af hoe het zit met die weging, want we zien ook dat er nog andere maatregelen waren die nog niet waren ingevoerd, maar die wel ingevoerd hadden kunnen worden voor de scholensluiting. Als ik kijk naar … Laat ik het eerst zo zeggen: je had bijvoorbeeld ook een "blijf thuis"-advies of striktere afspraken over thuiswerken kunnen invoeren. Waarom zijn die volgens u niet eerst ingevoerd?

De heer **Slob**:
Die zaten in het pakket. Het OMT heeft een pakket voorgesteld, waar onderwijs in zat. Dat was hard, voor mij, met mijn verantwoordelijkheid, misschien wel in het bijzonder, maar vooral voor die mensen daarachter. Het is niet zo – ik kreeg afgelopen maandag ook een beetje de indruk dat dat de indruk van de commissie was, maar misschien heb ik het verkeerd beluisterd – dat wij nog in dat pakket hebben zitten shoppen. Het is onverkort overgenomen en in de Kamerbrief terechtgekomen. Daar zat ook nog een keer een herhaalde oproep in met betrekking tot het thuiswerken, want als mensen zich daar inderdaad meer aan gehouden hadden, dan zou het er iets anders uitgezien hebben, denk ik, maar dat is terugkijkend. Maar we hebben

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gewoon uitgevoerd wat op dat moment … Ik gaf net de cijfers van wat er medisch en in de ziekenhuizen gebeurde. Ik heb de verzuimcijfers van de ziekenhuizen nog niet genoemd. Die waren ook explosief. Het moest gewoon.

Mevrouw **Lammers**:
Ik ga toch even terug naar de vraag, want er waren nog meer maatregelen die genomen had kunnen worden en die niet genomen zijn. Zo lag bijvoorbeeld ook een avondklok op tafel in plaats van een scholensluiting. Dat is toen niet gebeurd. Ik vraag me dus even af: waar zat die weging? Hoe werd dat gewogen?

De heer **Slob**:
We hebben het pakket overgenomen dat het OMT in het advies heeft aangeboden. In dat opzicht hebben we het OMT deze keer volledig gevolgd. Als je nog stringentere maatregelen zou willen nemen … Die avondklok is er uiteindelijk ook gekomen, maar daar moet je wel een wettelijke basis onder leggen. Dat geldt overigens ook voor een thuiswerkplicht. Er moest direct gehandeld worden. Daar hadden we helemaal geen tijd of ruimte voor. Het ging ook heel snel in. Ik heb voor het onderwijs nog even een paar dagen extra respijt gekregen. Dat was ook het gevolg van overleg met de sector. Die zei: alsjeblieft, geef ons even de ruimte. Maar er moest gewoon snel gehandeld worden. Dan kun je geen maatregelen nemen waar een wettelijke basis onder moet liggen. Dat zou veel langer gaan duren, ook al was het spoedwetgeving.

Mevrouw **Lammers**:
Ik kom er even op omdat tijdens een NOS-uitzending van 14 december minister De Jonge zegt dat scholen ook dicht zijn om ervoor te zorgen dat ouders zich beter houden aan het thuiswerkadvies. Kunt u daar eens op reageren?

De heer **Slob**:
In de coronatijd zijn er af en toe weleens formuleringen geweest die ikzelf anders zou hebben gedaan, want dat is niet de manier geweest waarop wij de besluitvorming hebben laten plaatsvinden. Maar dat is over en weer. Ik heb mij ook weleens een keer niet zo zorgvuldig uitgedrukt. Als je heel veel moet zeggen en heel veel moet doen, dan gebeurt dat gewoon. Dat zal ongetwijfeld ook in de afgelopen uren een keer gebeurd zijn. Dat is helaas menselijk. Wij hebben …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Lammers**:
Maar heeft u hier ook over gesproken met minister De Jonge?

De heer **Slob**:
We hadden dan altijd even een gesprek. Het is de minister-president ook een keer gebeurd in een Kamerdebat. Dat is gewoon niet fijn, want dan krijg je er gelijk een frame omheen. Het is niet zoals de besluitvorming uiteindelijk heeft plaatsgevonden. Dat kunt u ook gewoon heel duidelijk terugzien als u kijkt naar het advies van het OMT, dat wij gewoon overgenomen hebben en in de praktijk hebben gebracht, en de Kamerbrief die daaraan gekoppeld is. Dat het de facto nodig was dat het aantal bewegingen in de samenleving fors omlaagging, is natuurlijk gewoon waar. Ik ben ook heel open geweest in mijn communicatie. Ik heb toen ook gezegd: we doen dit niet omdat het in de scholen niet op orde is. Daar heeft men knetterhard gewerkt om alles op orde te brengen en het met alle restricties en maatregelen te laten marcheren, maar nu was even iets anders groter.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vraag het even omdat de heer Rutte in een debat iets gelijksoortigs heeft gezegd en uit het OMT-advies … Nee, sorry, dat zeg ik niet goed. In een e-mailterugkoppeling van het Catshuis staat: "Van Dissel: effect sluiten basisscholen is vooral dat ouders niet meer hun huis uit gaan."

De heer **Slob**:
Het totale effect … Ouders konden zelf beslissen of zij zelf hun kinderen zouden opvangen of dat dat op een andere manier geregeld werd. In dat opzicht is de persoonlijke keuzevrijheid van ouders gerespecteerd, omdat hun plicht … Nogmaals, ik gaf al aan dat ik denk dat dat maatschappelijk heel veel weerstand had opgeroepen, maar als we het hadden gewild, dan had daar wel een wettelijke basis voor moeten worden gecreëerd. Ik gaf net al aan: natuurlijk, in de formuleringen maken we weleens fouten. Dat heb ik ook wel gedaan. Per definitie was hier niet aan de orde dat het in de scholen niet goed ging, maar dat de druk op de zorg zo mega was dat het helaas noodzakelijk was – zo heeft het OMT het eigenlijk ook geadviseerd; daar hebben ze ook een maatschappelijk aspect in meegewogen – dat het onderwijs onderdeel was van het pakket.

Mevrouw **Lammers**:
Dus eigenlijk …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ik had geen andere keuze dan mijn hoofd te buigen.

Mevrouw **Lammers**:
Mag ik dan concluderen dat u zegt: Van Dissel, Rutte en De Jonge hebben dat allemaal op dat moment verkeerd geconcludeerd?

De heer **Slob**:
Nee. Ik geef aan dat uiteindelijk natuurlijk het effect is dat, op het moment dat je sectoren sluit, waaronder dus ook het onderwijs, maar dat gold ook voor de retail en ze mochten niet meer naar sport, je daarmee de druk op de zorg vermindert. Dat was nodig, omdat het gewoon niet meer in de hand te houden was. Ik ben zelf ook gewoon meganieuwsgierig … Ik weet niet of ik het nu aan u mag meegeven, maar het aantal ic-bedden heeft mij ook zeer gefascineerd, net als het aantal opgeleide ic-artsen. Want als dat op orde was geweest, hadden we misschien kunnen voorkomen dat we deze draconische maatregel toen hadden moeten nemen.

Mevrouw **Lammers**:
Ik ben toch nog even op zoek naar de korte-, de middellange- en de langetermijneffecten die de scholensluiting met zich meebracht. In hoeverre werden die meegenomen in de afweging? Daar ben ik even naar op zoek.

De heer **Slob**:
Ik heb u net aangegeven dat wij tot twee keer toe, om precies te zijn op 3 november en 7 december, ook OMT-adviezen hadden waarin stond dat in ieder geval een deel van het onderwijs dicht moest. Dat hebben we niet gedaan. Waarom niet? Precies vanwege wat u hier aangeeft. In de afweging toen … Dat was echt een gevecht, in die zin dat er ook andere argumenten waren in te brengen om het wel te doen. We hebben uiteindelijk gezegd: we doen het niet. Toen kwam het de 13de weer, laten we zeggen de derde keer, in een heel snel tempo, maar toen waren de cijfers gewoon van een andere orde. Ik had zelf op dat moment geen argument meer om tegen de zorg te zeggen: leuk allemaal, maar het onderwijs blijft gewoon open. Want het was gewoon echt zo ongelofelijk heftig en ernstig. Dus dat is ook wel het lastige voor ons geweest. Dat is de afweging die je moet maken. Als je alleen nu, sec, inzoomt op onderwijs, dan zeg je: ja, openhouden. Maar er was ook nog een andere werkelijkheid waarmee hadden te dealen. Dat heb ik tot twee keer toe in het voordeel van het onderwijs kunnen laten uitvallen – daar heb ik hard aan gewerkt – in de richting van november en december. Maar de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

derde keer, hoe vervelend ik dat ook vind, voelde het ook als een nederlaag. Maar ik kon het wel uitleggen, hoe vervelend ik het ook vond.

Mevrouw **Lammers**:
Ja. Ik zou dan nu toch eerst nog even met u naar december 2021 willen gaan. Bij het OMT-advies voor de derde onderwijssluiting is er geen berekening van het effect van de sluiting opgenomen. Het advies voor de derde onderwijssluiting is gebaseerd op het argument dat kinderen de week voor kerst vrij zijn en dat zij hun grootouders dan minder vaak zullen besmetten tijdens het kerstdiner. Heeft u in de aanloop naar het besluit over de derde onderwijssluiting wel gevraagd naar een cijfermatige onderbouwing van die verwachte effectiviteit?

De heer **Slob**:
We hebben daar inderdaad ook weer over gesproken. Ook hier is het weer hetzelfde: er lopen zoveel dingen in elkaar over dat het niet sec alleen onderwijs kon zijn. Op 6 december en 13 december lagen er ook OMT-adviezen, het 132ste en 133ste, volgens mij. Zover waren we al in de rij. Daarin werd geadviseerd om richting het vo wel in te grijpen en een extra week te gaan creëren. Ik vond de onderbouwing daarvan toen onvoldoende stevig om daarin mee te gaan. Ik heb dus aangegeven … Eigenlijk is dat een beetje vergelijkbaar. Ik realiseerde me later pas: hé, dat is ook drie keer geweest, en bij de derde keer moesten we uiteindelijk toch het hoofd buigen. Tot twee keer toe hebben we, ook met elkaar trouwens, gezegd: dat gaan we niet opvolgen. Dat is publieke informatie; u zult het ook gelezen hebben. Tot de 14de … Dat was toen een aanvullend OMT-advies. Daar heeft u net al wat vragen over gesteld. Ik heb er ook antwoord op gegeven waaruit blijkt hoe ik dat zelf gewogen heb en hoe ik daar uiteindelijk wel in mee ben gegaan. Ook hier hebben we heel lang geprobeerd om vast te houden aan de lijn, met die leerling in ons achterhoofd, namelijk: laten we echt proberen om het open te houden.

Ik moet wel zeggen dat er heel veel druk vanuit de sector was om dicht te gaan, echt veel. Veel docenten zeiden: wij gaan niet meer. Er waren ook schoolbesturen – dat was een beetje het muiten waar we het net over hadden – die al zeiden: linksom of rechtsom, wij gaan toch gewoon dicht. Dat hebben we wel meegemaakt. Maar ik heb toch geprobeerd om daar maximaal aan vast te houden. Er werden peilingen gehouden. Ik weet nog dat het in de p.o.-sector ongeveer fiftyfifty was. Er was toen heel veel verdeeldheid. Wat uiteindelijk voor het OMT allesbepalend was om, ik zou

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

haast zeggen "in de rebound" voor de derde keer terug te komen, was de omikronvariant. Die was heel onzeker. Men was daar bang voor. Je wist niet precies wat het deed. We hebben helaas vaker in de crisis gehad dat het virus opeens weer in een nieuw jasje kwam. Dan moet je je weer opnieuw verhouden tot het virus. Dat levert onzekerheid op. Onzekerheid levert soms op dat je bij twijfel niet inhaalt. Dat was een beetje wat er toen in december gebeurde.

Mevrouw **Lammers**:
Ik vraag er toch nog even een keer op door. Voor de avondklok is er dus wel een specifieke cijfermatige onderbouwing, maar voor die scholensluiting niet. U heeft daar wel om gevraagd?

De heer **Slob**:
Zeker. Ik snap ook wel dat je het niet helemaal precies … Het is geen wiskunde. Je kunt dat niet helemaal precies onderbouwen. Bij een avondklok is het heel duidelijk: niemand mag – ik weet niet eens meer precies wat het was – tussen 19.00 uur en 4.00 uur naar buiten. Dan weet je precies: het gaat om zoveel mensen. Dan kun je dat doorberekenen. Bij het onderwijs … Kinderen gaan niet naar school, maar zijn er allerlei uitzonderingen gemaakt. Dat doet ook weer wat afbreuk aan het totaal. Plus, de wijze waarop ouders het gaan organiseren, is aan hen. Dat weten we ook niet precies. Misschien blijven allebei de ouders thuis, misschien maar een en gaat de ander naar zijn werk, wat toch nog kan. Kortom, dan is het veel onduidelijker en onzekerder om daar allerlei cijfers op los te laten. Voor mij is uiteindelijk allesbepalend geweest dat, op het moment dat ik mee ben gegaan met het opnemen van onderwijs in een pakket – dan moesten de cijfers eromheen rond medische zorg evident zijn – het ook echt noodzakelijk was. En, zoals we dat ook in de routekaart hadden afgesproken, het moest ook echt een laatste maatregel zijn die je uiteindelijk inzet en kan inzetten op dat moment.

Mevrouw **Lammers**:
Mijn collega gaat straks nog verder in op de derde scholensluiting. Voor nu heb ik geen vragen meer.

De **voorzitter**:
Ik ook niet. Collega Huidekooper, heeft u op dit onderwerp nog vragen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
Niet op dit onderwerp.

De **voorzitter**:
Ik had het al eerder aangekondigd: we gaan twee keer pauzeren. Ik stel voor dat we nu iets korter, tien minuten, gaan schorsen. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(De heer Slob wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:
Ik schors de vergadering voor tien minuten.

De vergadering wordt van 12.25 uur tot 12.35 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona met de heer Slob. Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandersverlener naar binnen te leiden.

(De heer Slob wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:
Welkom terug. We gaan direct door met het openbare verhoor. Daarvoor geef ik graag het woord aan collega Huidekooper.

De heer **Huidekooper**:
Hartelijk dank, voorzitter. Na dit intermezzo, meneer Slob, zou ik met u willen spreken over de derde scholensluiting. Er zijn al wat woorden aan gewijd. Een van de woorden die u er al aan gaf, is dat u vond dat de onderbouwing van de derde scholensluiting niet deugde. Wat was de kern van uw bezwaar? Waarom deugde die onderbouwing niet?

De heer **Slob**:
Het is wel heel boud om te zeggen dat het niet deugde. Het was natuurlijk een onderbouwing die vanuit …

De heer **Huidekooper**:
Ik gebruik uw woorden, even voor de duidelijkheid.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Vanuit het OMT kwam die. Nou, dan heb ik me niet zorgvuldig uitgedrukt; dan heeft u gelijk een voorbeeld. Het OMT heeft in dat aanvullende advies aangegeven dat ze het toch noodzakelijk vonden dat de scholen ook meegenomen zouden worden. Ik noem het maar een verlenging van de kerstvakantie. Ze zeiden er nog wel bij dat dat geen vakantie was, zeg maar. Ze wilden eigenlijk ook dat er dan nog wel onderwijs op afstand zou worden gegeven. Dat stond er nog tussen haakjes bij. Maar ik keek natuurlijk ook gewoon even naar het R-getal. Dat lag een beetje rond de 1. Ik keek ook naar de druk op de zorg. Dat was wel echt substantieel anders dan het jaar daarvoor, toen die tweede scholensluiting, waar we het uitgebreid over hebben gehad, onvermijdelijk was. Dus met mijn missie, namelijk proberen om de scholen open te houden, als dat maar enigszins mogelijk en verantwoord was, vroeg ik me af: is het echt niet verantwoord om dat te doen?

De heer **Huidekooper**:
U twijfelde daaraan?

De heer **Slob**:
Omdat, nogmaals, de cijfers vanuit de zorg toch van een iets andere orde waren. Die waren nog steeds ernstig, maar die waren toch van een iets andere orde dan het jaar ervoor het geval was. Toen was het gewoon eigenlijk geen discussie meer om dan nog over allerlei afgeleide punten te gaan beginnen. Dat was gewoon zo manifest. Dat was nu toch iets minder. Ik werd wel door mijn collega's, met name van VWS, erop gewezen dat ik ook even moest kijken naar wat er in Engeland gebeurde. En inderdaad, ook daar was er van alles bezig: de omikronvariant, weer in een nieuw jasje. Dat leek best een hele heftige variant te zijn. Dan in de wetenschap – daar had het OMT natuurlijk al twee keer voor gewaarschuwd – dat de laatste schooldag op 24 december zou zijn en kerst op 25 december, gelijk een dag erna – toevallig was de kalender zo – en dat je 100 keer tegen mensen kan zeggen dat je maar met twee personen bij elkaar mag komen, of met drie, met alle restricties die er zijn: je weet gewoon dat er dan veel meer verkeer is, ook in de gezinnen, met opa's en oma's. Daar hadden we ondertussen onze les wel mee geleerd. Ik heb uiteindelijk … Maar dat was ook echt op het allerlaatste moment, kan ik u melden. Ik zou haast zeggen: net voor de besluitvormende vergadering begon, heb ik ook nog weer een gesprek gehad met een paar collega's …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
Daar kom ik zo meteen met u op. Ik zou nog even van u willen weten: wat vond u van het argument dat in het OMT-advies werd gebruikt? Gedurende de pandemie adviseert het OMT meerdere malen om scholen open te houden. Hier zien we eigenlijk … Vaak zien we in OMT-adviezen onderbouwingen, bijvoorbeeld de besmettelijkheid van het virus en de ic-capaciteit. Hier wordt eigenlijk het argument van de thuisbubbel gebruikt. Wat vond u daarvan?

De heer **Slob**:
Ik vind wat ze inbrengen altijd legitiem. Ik ga hen niet recenseren op wat ze inbrengen. Dit is wat het OMT in de samenstelling die het had, noodzakelijk vond om ons te adviseren.

De heer **Huidekooper**:
Maar u was niet direct overtuigd …

De heer **Slob**:
Nee.

De heer **Huidekooper**:
Daarom ging u zelf in de cijfers duiken.

De heer **Slob**:
Maar het is een advies. Het is geen dictaat. Ik heb u ook al aangegeven dat we dat in ieder geval rond het onderwijs nooit zo gezien hebben, maar ook bij andere onderwerpen weet ik dat we stevige discussies hadden. Het was een advies. Je weegt dat. Mijn weging kwam anders uit dan die van bijvoorbeeld mijn collega De Jonge, die een hele primaire verantwoordelijkheid had voor de gezondheidszorg. Ook dat vond ik legitiem. We hebben dat natuurlijk eerder meegemaakt in de periode daarvoor. Mijn ultieme poging is nog geweest: is het echt noodzakelijk? Zij hebben in mijn richting wel helder gemaakt dat als we het niet deden de risico's heel groot waren, ook omdat we niet precies wisten hoe die omikronvariant precies ging uitwerken en dat ook best grote gevolgen kon hebben, omdat, en daar had het OMT inderdaad voor gewaarschuwd, het zo dicht op elkaar zat met het sluiten van de scholen en de vakantie en kerst. Het was gelijk eerste kerstdag, op zaterdag. Ik gaf eerder al aan in de richting van uw collega Lammers – het was ook aan u – dat, met de reacties vanuit het onderwijsveld daarbij, ik uiteindelijk heb gezegd: "Nou, oké. Maar één

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

restrictie." Dat was namelijk mijn les van de vorige keren. "We gaan aan de voorkant ook nu al vastleggen in het besluit dat het gewoon eindig is en dat we dus een nieuw besluit moeten nemen." Dat hebben we toen ook afgesproken. Op 3 januari zou er weer een nieuw advies van het OMT komen. Ik heb de jaarwisseling in Den Haag doorgebracht, want ik moest mijn appartement ontruimen, omdat ik een week later zou vertrekken. Maar ik was gelijk die ochtend bij het ministerie van AZ, waar de minister-president en de minister van VWS ook aanwezig waren en waar wij geïnformeerd werden over de uitkomsten daarvan.

De heer **Huidekooper**:
Ik onderbreek u even, want ik bemerk …

De heer **Slob**:
Ja, zo werkt dat.

De heer **Huidekooper**:
… uw neiging om volledig te zijn. Ik zou het even punt voor punt af willen lopen, want u bent niet de enige die op dat moment bezwaar heeft tegen die voorgestelde schoolsluiting. In de Ambtelijke Commissie Covid-19, de ACC, wordt een advies uitgebracht om de scholen juist niet te sluiten. Ik citeer even. Het wordt gezien als "niet consistent en niet uitvoerbaar" en er worden vraagtekens gezet bij de effectiviteit. Bovendien schat de ambtelijke commissie in dat de negatieve gevolgen groter zullen zijn dan de verwachte positieve effecten. Dat is een behoorlijk negatief advies over die schoolsluiting. Wat deed u met dat advies?

De heer **Slob**:
Nou, mijn ambtenaren hebben goed hun werk gedaan, want die zaten ook in die voortrajecten. Er is natuurlijk een heel voortraject, waar ook vanuit OCW, door de sg, maar ook door andere ambtenaren bijdrages werden geleverd. Dat was inderdaad onze insteek. Dat sluit aan bij wat ik zelf ook aangaf over hoe ik erin stond. Ik denk dat het ook heel goed is dat ook op die plekken de discussie gevoerd wordt. Uiteindelijk kom je bij het moment dat de bestuurders hun verantwoordelijkheid moeten nemen. We hebben heel veel adviseurs. Dat is heel belangrijk, megabelangrijk; we kunnen niet zonder. Maar uiteindelijk ligt het bij ons. Daar is toen de weging gemaakt. Ik heb me daar – dat zei ik net ook al – bij neergelegd, maar wel met de restrictie, waarbij ik net stopte, dat het ook eindig zou zijn. Die ene week: oké, die zouden we dan geven. We gaven ze trouwens nog even ietwat ruimte de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

eerste twee dagen. Dus ze konden ook nog twee dagen van die vijf dagen open zijn om noodopvang te regelen.

De heer **Huidekooper**:
Voordat we naar het compromis gaan … U zei: mijn ambtenaren hebben goed werk gedaan door dat te adviseren. Wat bedoelden zij met "niet consistent en niet uitvoerbaar"?

De heer **Slob**:
"Niet uitvoerbaar" weet ik niet meer, want in principe is het uitvoerbaar. Je kunt gewoon zeggen: het is vanaf volgende week; de vakantie wordt in die zin verlengd. We hebben uiteindelijk ook gezegd: laat het aan de scholen of ze nog iets gaan doen of niet. Er liepen natuurlijk ook wel veel docenten op hun tandvlees. Maar consistent in die zin … Ik maakte net ook de vergelijking met het jaar ervoor. Ik vond het niet helemaal vergelijkbare eenheden, maar toch was de uitkomst hetzelfde.

De heer **Huidekooper**:
Ja, met de vraagtekens bij effectiviteit. We hebben net ook al geconstateerd dat enkel bij de avondklok van tevoren een doorrekening is gemaakt van wat het precies zou opleveren voor het R-getal, dus de verspreiding van het virus. Dus in die context moet ik ook die conclusie lezen.

De heer **Slob**:
Dat weet ik niet. Ik gaf net ook al aan dat dat lastig is. Kijk, wat natuurlijk moeilijk in te schatten is, is de veronderstelling dat, net zoals dat eerder is gebeurd met de kerst of met mensen die van wintersport kwamen en direct bij opa en oma langsgingen met alle gevolgen van dien, helemaal aan het begin van de crisis … Je wist natuurlijk niet precies of mensen zich ook echt zouden gaan houden aan de richtlijnen die er daarvoor waren. Die waren namelijk best heel streng. Als iedereen zich daaraan gehouden had, was er bij wijze van spreken geen probleem geweest. Dat is heel moeilijk te berekenen, want je weet dat gewoon niet. Hebben mensen wat geleerd van de crisis? Zijn mensen nu verstandiger dan dat we toen waren? Toen waren ze in principe niet onverstandig, want we wisten nog niks, maar we weten nu wel dat het ernstige gevolgen heeft gehad. Ik denk dat u het in dat licht moet zien.

De heer **Huidekooper**:
Dan begint inderdaad, ook bij u, het besef door te dringen dat de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

besluitvorming mogelijk een andere kant op gaat. Wij zien ook het appcontact dat u met de heer De Jonge heeft, waaruit mijn collega Lammers ook al citeerde, en waarin u aangeeft verbaasd en ook boos te zijn over de sheets voor de ACC. Vervolgens vinden er ook twee extra bewindspersonenoverleggen plaats, tussen u en minister De Jonge onder anderen. Wat besprak u daar?

De heer **Slob**:
Dat was net voordat de MCC plaats ging vinden. Daar was overigens niet alleen minister De Jonge bij, maar ook de minister-president. Ik denk – ja, dat weet ik zeker – dat de staatssecretaris van SZW, Dennis Wiersma, daar ook bij was, want het ging ook over de kinderopvang. Wij hebben met elkaar nog een keer alle argumenten doorgenomen. Dat ging er best wel even stevig aan toe. Want ik heb uiteraard – ja, ik ben in dat opzicht wel een bijtertje en een knokker – nog tot het eind toe gekeken of het toch niet mogelijk was dat. Maar de kinderopvang, die collega had er geen problemen mee. De anderen waren ook vrij duidelijk, ook over de ernst van omikron. Met in mijn gedachten nog een aantal andere argumenten – die heb ik net al gewisseld en dat zal ik niet over doen – heb ik gezegd, maar het stoom kwam wel een beetje uit mijn oren, zeg ik ook maar heel eerlijk: ik kan alles afwegende akkoord gaan met dit besluit als het maar wel een gelimiteerd besluit is, echt alleen de week voor de vakantie. Dat betekent dat er een nieuwe weging moet plaatsvinden. Dat betekent ook weer nieuw advies. Dan heb je ook weer … Ik was gewoon echt wel een beetje benauwd, ook al was ik dan wel weg, want de 10de zou ik gewoon vertrekken en gingen anderen het overnemen … Ik was gewoon heel benauwd dat weer hetzelfde zou gaan gebeuren als dat we zowel bij de eerste als de tweede hebben gezien. Want een school dichtdoen is één, maar om de school weer open te krijgen hebben we hard moeten werken. Ik wilde koste wat kost, als het ook maar enigszins kon, voorkomen dat we weer in zo'n situatie terecht zouden komen.

De heer **Huidekooper**:
U zegt: het ging er stevig aan toe. U noemde ook: stoom uit de oren. Dat zien wij ook terug in de correspondentie in aanloop naar dat moment. U zei voor de schorsing eigenlijk: ik heb niet het gevoel gehad dat collega's dingen van mij overnamen. Maar tegelijkertijd zien wij in het appverkeer tussen u en de heer De Jonge, dat hij aan u schrijft: "Ik ga straks voorstellen om scholen helemaal te sluiten." Nou, daar reageert u op met: "Dat is weinig collegiaal." En: "Had me dan eerst gebeld of gevraagd voorafgaande aan dat bwo." Mogelijk is dat ook dat kwartiertje voorafgaand aan de MCC, wat dan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

uiteindelijk toch die afspraak is geworden. En dan zegt de heer De Jonge: "Ik ga echt proberen om onderwijs zo veel mogelijk bij jou te houden, maar dat gaat niet helemaal lukken." Heeft hij dan toch iets van u overgenomen?

De heer **Slob**:
Nee, want je hebt het recht, zeker als minister van Volksgezondheid, om aan te geven dat je bepaalde maatregelen – dat kan niet allemaal op zijn terrein, maar ook breder – nodig hebt om de gezondheidscrisis te bedwingen. Ook hierbij gold weer: het was niet omdat wij het in de scholen niet op orde hadden, maar het was omdat er iets groters, dreigenders boven hing, dat "bedwongen moest worden", zou ik haast zeggen. Mijn collega De Jonge vond het nodig dat ook onderwijs daar onderdeel van uitmaakte. Nou, u heeft het geciteerd: ik was daar niet direct van overtuigd. Dus dat was onze discussie. Ik vind dat ook normaal, en ook heel legitiem. Zo hoort het ook te gaan. En dat het even stevig gaat … Kijk, als u nu zo'n appje er even uitpikt en daar wat van formuleert, krijgt dat ook weer een hele eigen lading. Dat moet je ook in het bredere geheel zien van de tijd waarin we toen zaten en hoe we met elkaar koortsachtig zochten naar goede antwoorden. Want van omikron had ik weer minder verstand, maar daarover kreeg hij natuurlijk voortdurend briefingen, over de eventuele ernst en bedreigingen die dat met zich mee kon brengen. Dus dat was weer zijn drive, zo van: laat het alsjeblieft niet gebeuren dat. Dat het dan in het proces naar mijn mening niet helemaal goed ging, daarover heeft u net wat opgelezen. Maar in the end moeten we gewoon een besluit nemen en hoor je, en dat is ook altijd mijn inzet geweest, te kijken of je tot een gezamenlijk besluit kan komen. Een beetje langs de zijlijn boe gaan roepen en daarna weglopen, is ook niet mijn stijl geweest. Ik heb er uiteindelijk deze afspraak over kunnen maken. Tot mijn grote vreugde … Ik was echt opgelucht, want op 3 januari dacht ik: o jongens, laat dit niet waar wezen, want het is zo vervelend weggaan ook. Ik ging namelijk een week later weg. Toen kon ik bij AZ, heel collegiaal, met collega De Jonge naast me, via de pers meedelen: volgende week kunnen scholen gewoon open. Dus ik ben ook gewoon heel fijn weggegaan. Dat vond ik echt heel fijn. Het is daarna ook niet meer gebeurd dat de scholen sloten. Alleen deze week weer trouwens. Het is ook wel heel markant dat het net vandaag gebeurt als wij over dit onderwerp spreken, maar …

De heer **Huidekooper**:
Oké, even terug naar de vraag, meneer Slob.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
… dat heeft u niet georganiseerd, denk ik.

De heer **Huidekooper**:
Ik zou met u terug willen gaan naar de vraag, want dit loopt wel heel breed uit. Ik confronteerde u met een appje dat u heeft gestuurd en even voor de helderheid: wij hebben de hele context van die conversatie zorgvuldig gewogen en op basis van dat complete beeld rijst toch het beeld dat u gefrustreerd bent en dat daarom ook een afspraak tussen u en de heer De Jonge nodig is. Mijn vraag is: wat is de bron van die frustratie? Voelde u zich overruled, voelde u zich gepasseerd? Waarom was u gefrustreerd?

De heer **Slob**:
Ik weet niet of "frustratie" het goede woord is, maar ik was wel …

De heer **Huidekooper**:
Hoe zou u het dan noemen?

De heer **Slob**:
Ik was strijdbaar, want ik vond dat we maximaal, alles moesten doen. Maar goed, ik wist al dat ik wegging, hè? Ik had ook kunnen denken: nou ja, laat allemaal maar. Nee, ik wilde tot het laatst toe blijven strijden. Ik ben ook tot op het laatst nog actief gebleven. Maar ik was nog niet overtuigd en als je niet overtuigd bent … Ja, dat zie je nu ook, hè? Als ik hierover begin te praten, dan gaat mijn stem ook een beetje omhoog. Dat gebeurt gewoon in zo'n gesprek. We zijn zo intrinsiek gemotiveerd bezig geweest met ons werk dat je niet zomaar losliet als je dacht dat het nodig was.

De heer **Huidekooper**:
Maar dat heeft u duidelijk gemaakt.

De heer **Slob**:
Maar dat zit ook in die woorden. Dat zit in zo'n gesprek. Als je dan uiteindelijk tot een aanvaardbare afspraak kan komen, wetende dat het onderwijsveld en de docenten in het bijzonder dat heel fijn zouden vinden, dan kan ik het ook loslaten en dan is het bij mij ook … Dan ben ik ook de relaxedheid zelve.

De heer **Huidekooper**:
Dus als de heer De Jonge aan u schrijft "ik ga echt proberen het onderwijs zo

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

veel mogelijk bij jou te houden, maar dat gaat niet helemaal lukken", dan voelt u zich niet gepasseerd?

De heer **Slob**:
Nee, want dat had uiteindelijk te maken met de inzet met betrekking tot: wat komt er op papier te staan en wat gaat er in de besluitvorming mee? Ja, nee, daar moesten gewoon keuzes in gemaakt worden. Overigens, in de tijd daarvoor heb ik natuurlijk ook nooit de ruimte gehad om zelfstandig dingen op te schrijven en in adviezen of in Kamerbrieven te zetten. Nou, in Kamerbrieven is dat nog wel een beetje gelukt, en in persconferenties zelfs ook. Maar u moet het, denk ik, in dat licht zien.

De heer **Huidekooper**:
Dan volgt daarop uiteindelijk het besluit dat de scholen dichtgaan. U beschrijft het compromis dat daaruit uiteindelijk naar voren is gekomen, dus dat het iets later gebeurt en dat het ook beperkt blijft tot een week. Wij zijn nog nieuwsgierig naar het volgende. Dit vindt allemaal plaats op 14 december 2021. Dan geldt in Nederland een avondklok. Dat betekent dat van 17.00 uur tot 05.00 uur vrijwel alles dicht is, maar dat overdag het meeste nog gewoon door kon gaan. Ten voorbeeld: je kon nog gewoon naar de Efteling. Er zijn dan verschillende opties om dat pakket te verzwaren, bijvoorbeeld door de horeca overdag te sluiten of een thuiswerkplicht in te stellen. Lagen dit soort alternatieven ook op tafel?

De heer **Slob**:
Hiervoor golden – kijk ook naar het OMT-advies dat daarover is uitgebracht – ook nadrukkelijk de risico's die er waren als kinderen, en dan vaak ook met hun ouders, de 24ste december hun laatste schooldag hadden en dan direct de 25ste in contact zouden komen met met name ouderen of met mensen met onderliggende kwetsbaarheden. Dat was gewoon een groot risico in het licht van de omikronvariant. Als die er niet was geweest, denk ik dat het na de tweede keer dat we daarvoor … Dat was dus 14 december. Nee, 13 december. Dat was het advies daarvoor. Dat hebben we toen niet opgevolgd. Ik denk dat het toen gestopt was. Maar dat ze een dag later weer terugkwamen met een advies, is ook ongekend. Er zijn er toen in een heel snel tempo een paar gekomen. Ja, daar zat omikron in. Dus het was in dat opzicht de weging door medische …

De heer **Huidekooper**:
Ik ben nog even op zoek naar het antwoord. Kijk, het OMT brengt meerdere

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

adviezen uit en daarin wordt telkens gezegd dat de impact van een schoolsluiting enorm is, met name voor kinderen en jongeren. Dat heeft u erkend gedurende dit gesprek. Daarom zegt het OMT eigenlijk ook, even in mijn woorden: een schoolsluiting moet altijd onderdeel zijn van een breed pakket en misschien wel een van de allerlaatste maatregelen die je zou moeten invoeren; kortom, zorg dat eerst andere maatregelen zijn ingevoerd, voordat je aan een schoolsluiting begint. Vandaar ook de vraag. Want op dit moment in de tijd kon je overdag nog naar de Efteling, was de horeca nog gewoon open en was er geen thuiswerkplicht. Waarom is er dan toch voor gekozen om op dat moment de scholen dicht te doen, wetende wat daarvan de impact op kinderen zou zijn?

De heer **Slob**:
Ik denk dat het veelzeggend is dat het OMT toch adviseerde – ik zei het net al -– voor de derde keer in een hele korte tijd: wij denken dat het echt nodig is. En daar zat dus die directe relatie tussen kinderen – ik heb het net een paar keer uitgelegd, dus ik doe het nog even heel kort – en hun ouders, grootouders – u kent de aantallen – en dat daar gewoon met die omikronvariant een behoorlijk risico was. Dit zijn natuurlijk ook de vragen die ik gesteld heb, tot het laatst toe: is het dan echt noodzakelijk, kunnen we niet iets anders bedenken? De overtuiging was echt: in deze laatste week, net voor de kerst, moet het wel op deze plek gebeuren. Ik heb genoeg verteld over wat daar uiteindelijk uit voortgekomen is.

De heer **Huidekooper**:
Door wie werd die afweging dan gemaakt, tussen bijvoorbeeld de horeca en de scholen?

De heer **Slob**:
Nee, er was een direct verband tussen kinderen die op scholen zaten, die 2,5 miljoen, en de gevolgen die het zou kunnen hebben als ze een dag later, 2,5 miljoen kinderen, op plekken zouden komen en er een omikronvariant is die behoorlijk gevaarlijk is, dacht men – dat bleek later gelukkig mee te vallen – als het gaat om de verspreiding.

De heer **Huidekooper**:
Die context heeft u geschetst.

De heer **Slob**:
Maar dat is het antwoord.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
U zegt: die afweging tussen het onderwijs sluiten en maatregelen in andere sectoren lag niet voor. Tegelijkertijd is dat wel degelijk zo. De heer De Jonge stuurt een appje waarin hij zegt: de afweging onderwijs of horeca, pretparken moet ik doen. Dus hij zegt: ik moet die afweging maken. Dat ligt anders?

De heer **Slob**:
Ik heb niet gezegd dat het niet voorlag, maar ik heb u aangegeven dat men de relatie tussen de scholen, de kinderen die naar die scholen gaan, en gevolgen die het kan hebben als ze bij wijze van spreken letterlijk een dag later bij opa en oma naar binnen stappen als zeer ernstig opvatte. En dat is van een andere orde dan dat je misschien op andere plekken wel iets had kunnen dempen als het gaat om het R-getal, maar ik gaf net ook al aan: dat was helemaal niet zo heel erg hoog. Daar had het dus niet voor gehoeven, wat mij betreft. Het ging om die directe relatie tussen kinderen, hun ouders en hun grootouders en die gevaarlijke variant. Dat kan je niet compenseren door te zeggen: dan doen we dat nog even dicht of dat dat even dicht. Nee, dan bleef dat gewoon als zelfstandige dreiging staan. Dat is de weging geweest.

De heer **Huidekooper**:
Oké. Dat is mij dan duidelijk. En dan even voor de duidelijkheid: u heeft daar op dat moment niet voorgesteld: laten we iets doen in de horeca of in de pretparken zodat we die scholen open kunnen houden?

De heer **Slob**:
We hadden het hele voortraject al gehad. Daar zijn allerlei wegingen en discussies geweest. In the end lag er gewoon een concreet voorstel. Daar hadden mensen hun verantwoordelijkheid voor genomen. Daar heb ik me uiteindelijk over moeten uitspreken en dat heb ik het gedaan zoals ik het gedaan heb.

De heer **Huidekooper**:
De heer Baidjoe is hier ook verhoord. Hij was oprichter van het Red Team. Zijn punt was eigenlijk dat het beleid rond de scholen fijnmaziger had gekund. We hadden veel meer kunnen kijken of we met een extra afstandsregel, met testen die scholen toch aangepast open hadden kunnen houden. Was dat op dat moment iets wat op tafel lag?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Niet meer in the end. Die laatste weken hadden, zoals ik net heb aangegeven, met de kerst te maken. Gedurende ons hele traject is dat onverminderd onze inzet geweest. We hebben het geregeld. We hebben zelfs teststraten op scholen ingericht. Dat was een logistieke klus. Dat is door mijn ministerie gedaan. Dat was eigenlijk helemaal niet iets wat ze normaal waren te doen, maar ze hebben het wel gedaan. We hebben testen afgeleverd op scholen. Dat is gebeurd met een militaire precisie in de aantallen die nodig waren en dan hebben we het over miljoenen testen. Kortom, onverkort is dat steeds de inzet geweest. Mijn grote zorg naar de toekomst kijkend is … We hebben natuurlijk met elkaar geleerd, als ik daar een paar woorden aan mag geven, dat het ontzettend nodig is dat je op het moment dat er een virus komt wel je zaakjes op orde hebt, om het maar even zo te noemen. In het jargon noemen we dat "pandemische paraatheid". Dat is een enorme les die we geleerd hebben. We hebben gemerkt dat op het moment dat dat niet helemaal op orde is, dat gevolgen heeft voor de keuzes die je maakt. Dan moet je negatievere keuzes maken dan als het wel op orde is.

Ik ben 10 januari vertrokken. Ik heb daarna een beetje gevolgd wat er gebeurd is. Het kabinet na mij – dat had dezelfde samenstelling – heeft daar ook heel veel in geïnvesteerd. Ik heb er zelf als ambteloos burger toch met verbazing naar gekeken dat de afgelopen jaren het kabinet-Schoof, maar ook het huidige kabinet het mes in die pandemische paraatheid ging zetten. Dat is weer een klein beetje gerepareerd volgens mij, door minister Schippers na een interventie vanuit de Kamer. Dan denk ik: leren we onze lessen? Dat is een hele belangrijke. Het tweede is – dat heeft met de tweede sluiting te maken – dat als de druk op de zorg zo groot is dat ook ik mijn hoofd moest buigen en niet kon vasthouden aan het openhouden van de scholen, dan toch een les zou moeten zijn dat we zorgen dat we als we weer zo'n virus krijgen de capaciteit wel op orde hebben en dat we ook de scholing van ic-personeel op orde hebben, want dat duurt twee jaar. Dat krijg je niet in die kort tijd voor elkaar.

Mijn indruk, als ambteloos burger kijkend naar wat er nu gebeurt, is dat als er vandaag weer zo'n virus gaat komen, we direct weer in dezelfde problemen zitten. Dus lessen leren doe je gaande het traject, maar het is ook belangrijk dat er we in deze periode, waarin er even geen virus is, kijken wat we zouden kunnen doen. Dat geldt ook voor onderwijshuisvesting, voor ventilatie. Ik ben keer op keer naar de Kamer geroepen om daar iets aan te doen. Hoe is de stand van zaken nu? Ik geef het u mee.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Huidekooper**:
Dank u wel. Dat is natuurlijk precies de reden waarom we hier zitten, om daar beter op voorbereid te zijn. Daarom zou ik nog even terug willen naar waar we het met elkaar over hadden: het compromis rond de derde schoolsluiting. Was u daar tevreden mee, met die uitkomst?

De heer **Slob**:
Ik kon daar alles afwegende mee leven. Mijn tevredenheid werd pas echt groot op 3 januari.

De heer **Huidekooper**:
Waarom?

De heer **Slob**:
Toen kregen we te horen dat het ook echt niet verlengd hoefde te worden. Ik gaf het net al aan. Toen stond ik samen met de heer De Jonge in de gangen bij Algemene Zaken de media te woord, om aan te geven: volgende week kunnen de scholen weer volledig open. Echt een hele grote opluchting en fijner weggaan dan als dat niet het geval was geweest. Dat is het minst belangrijke, maar dat was wel de situatie.

De heer **Huidekooper**:
U zegt dat uw ontevredenheid eigenlijk pas begon in januari. Tegelijkertijd zien wij berichtenverkeer van u met directeur-generaal Vossenaar van uw ministerie. Die schrijft eigenlijk al op 14 december 2021, dus rond dat besluit, de dag dat dat besluit werd genomen over die derde onderwijssluiting: ik weet niet zeker of we zo nog een minister hebben. Heeft u gedreigd om op te stappen?

De heer **Slob**:
Wat lief van ze trouwens, dat ze zo bezorgd over mij waren. Ze hebben natuurlijk gezien … Ik ken die mails allemaal niet, in elk geval niet de tijdstippen waarop ze verstuurd zijn. Dat zal ongetwijfeld ook te maken hebben gehad met de fase die we net uitvoerig met elkaar hebben doorgenomen, waar ik nog niet overtuigd was.

De heer **Huidekooper**:
Was u bereid om daar consequenties aan te verbinden?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Nou, niet op die manier. Ik ben altijd iemand – dat heeft met collegialiteit van bestuur te maken, wat ik een groot goed vind – dat je uiteindelijk met elkaar moet proberen om eruit te komen en dat is gelukt. Dat was echt ontzettend fijn. Dat je dan nog wel een beetje een narrig gevoel hebt en ook de angst: straks wordt het 3 januari, dan komt er een OMT-advies en dat zegt verlengen … Ik dacht: laat dat alsjeblieft niet gebeuren. Dat is goddank niet gebeurd.

De heer **Huidekooper**:
Even voor de helderheid: u kunt niet plaatsen waarom op dat moment gezegd wordt, voorafgaand aan besluitvorming over de derde schoolsluiting: we weten niet of we straks nog een minister hebben?

De heer **Slob**:
Ik kan heel goed plaatsen dat zij doorhadden dat het me ernst was en dat hebben ze overigens onverkort de hele periode gezien. Ik vind het alleen maar lief als ze op die manier een beetje zorgen over mij hebben.

De heer **Huidekooper**:
Oké, dank u wel. Dan tot slot. U begon er al over. Omwille van de tijd en wellicht ook de hitte zou ik u willen vragen om kort en kernachtig te blijven. We hebben het gehad over de belangen van kinderen en jongeren tijdens een pandemie en dat kinderen en jongeren een grote impact hebben ervaren van de maatregelen en veel solidariteit hebben moeten opbrengen juist ook om zwakkeren in de samenleving te beschermen. Tegelijkertijd zijn er ook door de Kinderombudsvrouw zorgen gedeeld over de impact die we nog steeds zien bij kinderen en jongeren. Mijn vraag aan u zou dan ook zijn: hoe kunnen we nou zorgen tijdens een volgende pandemie dat de belangen van kinderen en jongeren beter zijn vertegenwoordigd?

De heer **Slob**:
Ik heb niet al te veel kunnen zeggen over wat de Kinderombudsvrouw heeft gezegd. Daar zou ik nog wel meer over kunnen zeggen, maar dat zal ik niet doen gezien de tijd. Daar zijn echt gewoon ook wel andere dingen feitelijk gebeurd, die zij niet gezien heeft. Dat vind ik jammer, maar dat laat ik maar even voor wat het is.

Een paar dingen. Hou onverkort vast aan: probeer die scholen open te houden. Je kunt nooit massief zeggen: scholen moeten altijd openblijven. U

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ziet het deze week. Er komt opeens warmte en er gaan opeens heel veel scholen dicht. Het is heel illustratief vind ik, ook dat het deze dag gebeurt. Er komt altijd iets onverwachts. We hebben het ook gezien: dat virus komt iedere keer in een ander jasje. Dus als er volgende week weer een virus komt dat misschien aan dieren gelieerd is en uit China komt of uit wat voor land dan ook, dan zitten we weer in precies dezelfde situatie. Dan is die pandemische paraatheid zo belangrijk. Ik vind het echt onvoorstelbaar dat daar het mes in is gezet, ook door een kabinet waarin onze oude coalitiegenoten zaten. Ik zeg het maar zoals ik het voel.

Het tweede is de zorg. We hebben dat op een bepaalde manier georganiseerd. Mijn zeer gewaardeerde collega Tamara van Ark heeft u daar ook het een en ander over verteld. Wat heeft zij geknokt! Echt klasse. Als wij weer een tekort aan ic-bedden of een tekort aan ic-personeel – volgens mij is daar nog weinig aan gebeurd, in ieder geval niet aan ophoging – en er komt weer zo'n grote crisis en het loopt weer over, komen linksom of rechtsom de scholen ook weer in de loop te liggen. Dat zou je kunnen voorkomen door nu daarop te acteren. Ik weet dat het lastig is, ook met ic-personeel – ik heb ook de heer Gommers hier gehoord – maar we hebben ook nog zoiets als een nationale reserve; kan je daar niet eens naar kijken? Wees creatief. U kunt hele mooie rapporten schrijven en ik hoop dat dat er dan in staat, maar als daar niks aan gebeurt, dan krijgen we toch weer zo'n situatie.

Wat betreft het klimaat in de scholen, de ventilatie, was ik niet van de school van Maurice de Hond. Ik waardeer hem zeer, maar we hebben in dat opzicht toch echt naar het OMT geluisterd, dat daar iets andere opvattingen over had. Maar hij heeft natuurlijk wel een punt, namelijk dat wel iets moeten doen aan dat binnenklimaat. Dat was niet op orde op de scholen. Ja, Amsterdam had het op orde, maar heel veel scholen niet. Wij hebben erin geïnvesteerd. Daarna is het volgens mij stilgevallen. Onderwijshuisvesting moet een groot onderwerp zijn. Ik weet dat het een groot bedrag is; ik heb zelfs ergens een bedrag van 21 miljard gehoord, als je alles in Nederland zou willen opknappen. Laat het niet liggen. Komt er weer een crisis, dan loop je binnen de kortste keren tegen dezelfde dingen aan. Veel te veel gebouwen zijn ontzettend verouderd.

De heer **Huidekooper**:
Meneer Slob, we vallen wat in herhaling. Deze punten heeft u genoemd. Die zijn belangrijk. Waarvan akte, zou ik willen zeggen. Het gaat me nu nog

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

even specifiek om hoe we kunnen zorgen dat de stem – dat gaat dus niet om de algemene pandemieaanpak – van kinderen en jongeren beter betrokken wordt bij de besluitvorming. Kunt u daar nog iets over zeggen?

De heer **Slob**:
Wat ik net zei, raakt kinderen, hè? Ik denk dus dat het ook belangrijk is om dat even goed neer te zetten. Ik mag hier maar één keer komen, dus dit is mijn moment om dit aan u mee te geven. De stem van kinderen hebben wij meegenomen in de vertegenwoordiging die er in ieder geval vanuit het vo was. Ik heb het u verteld; die hebben een volwaardige plek aan tafel gekregen en die hebben die op een volwaardige manier ingevuld. Rond de kinderen die in het p.o. zitten, is dat lastiger, omdat ze niet georganiseerd zijn. Maar we hebben maximaal geprobeerd om, in ieder geval vanuit mijn positie …

De heer **Huidekooper**:
Maar terugkijkend op wat u heeft gedaan … Het gaat even om …

De heer **Slob**:
Dat is dus ook de les.

De heer **Huidekooper**:
Wat kan er beter in de volgende pandemie?

De heer **Slob**:
Ja, maar de vraag is of dat nog veel beter kan dan nu gebeurd is. Wat kun je meer doen dan kinderen opzoeken en de ruimte geven om te reflecteren? De organen die daarvoor waren, en die waren er … Denk bijvoorbeeld aan iemand als Hans Spekman, die met zijn club – hij zit nu weer bij een andere club – ongelofelijk de benen uit zijn lijf gelopen heeft om er voor kinderen te zijn. Die hebben wij ook ondersteuning gegeven. Die bracht ook de geluiden van de kinderen naar ons terug. Dus zet alle lijnen open en probeer het maximaal, maar het is wel onvermijdelijk dat de bestuurders uiteindelijk besluiten moeten nemen en dat die soms ook kinderen kunnen raken. Dat is ook de les van de afgelopen jaren geweest. Hoe strijdbaar je ook was en hoe graag je ook wilde dat alles gewoon was, de situatie was niet gewoon.

De heer **Huidekooper**:
Hier laat ik het bij. Dank u wel voor uw antwoorden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Collega Lammers, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Lammers**:
Ja, ik heb nog een paar aanvullingen. Heeft u ook weleens overwogen om gewoon voet bij stuk te houden? Ik hoor u net een paar keer zeggen: iedere keer was ik dan weer overtuigd van het argument van een groot effect op de gezondheid, of in ieder geval van de argumenten die minister De Jonge naar voren bracht. Maar heeft u ook weleens overwogen om gewoon te zeggen: die scholensluiting, dat gaan we gewoon niet doen, tot het laatste moment?

De heer **Slob**:
We hebben drie keer een nederlaag geleden. De eerste keer was op 15 maart, de tweede keer was eind december van 2020 en de derde keer was eind december van 2021. Dat zijn de keren geweest dat we het inderdaad los moesten laten omdat uiteindelijk andere argumenten – we hebben ze hier uitgebreid gewisseld … Die waren er, hè? Die waren ook ontzetten belangrijk om te wegen en mee te nemen. Alles wat daartussen zit, is onverminderde inzet geweest, voet bij stuk houden en niet te snel meegaan met adviezen. Ik bedoel: we hebben vijf keer adviezen niet opgevolgd. Hoeveel wilt u er nog meer hebben? Dus we zijn bezig geweest om het iedere keer weer apart te wegen en onze verantwoordelijkheid te nemen, maar als je het licht zet op die drie keer … Ja, dat is vervelend. Dat was niet fijn. We hebben er argumenten voor gehad. Dat leggen we netjes uit. Maar alles wat daartussen zit, is een voortdurend gevecht geweest om het open en overeind te houden, onverminderd. Kijk overigens ook even in Europees perspectief. Dan hebben we het als Nederland ook niet zo gek gedaan. Dat is niet zo heel relevant, maar toch. Het zegt iets over de crisis waarin we zaten.

Mevrouw **Lammers**:
Denkt u, terugkijkend, nu weleens: als ik daar nog steviger in was gegaan, dan was het misschien anders afgelopen?

De heer **Slob**:
Ik zou niet weten wat nog steviger zou moeten zijn dan wat we al gedaan hebben.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Nee, dat kan.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ik heb me terugkijkend natuurlijk wel vaak afgevraagd: hebben we het goed gedaan? Ik ben ook wel zo'n gewetensvol mens die dat doet en zichzelf af en toe wil pijnigen, maar ik zeg u oprecht: ik ben er de afgelopen weken – deze voorbereidingen hebben namelijk veel tijd gekost, want je moet namelijk echt je geheugen helemaal opfrissen; er is zo veel materiaal – weer helemaal doorheen gegaan. Ik voelde het zelfs fysiek. Dat is ook iets wat gewoon gebeurt met je. Ik denk dat ik ook, en dat heb ik net ook gedaan, heel goed de keuzes die zijn gemaakt kan verantwoorden, met alle mitsen en maren erbij. Wij stonden echt in de voorste linies. Wij moesten het met elkaar doen. Uiteindelijk kun je terugkijkend altijd zeggen "dat had misschien nog ietsje beter gemoeten" en "daar had je misschien nog iets meer onderbouwing bij moeten hebben", maar dit is uiteindelijk wel wat het is geweest. Ik zeg er direct bij, ook in uw richting: ik weet niet hoeveel brieven we aan de Kamer hebben geschreven en hoe vaak ik in debat ben geweest in de Kamer. We hebben het altijd aan de Kamer voorgelegd. De Kamer heeft ons soms ook wel bijgestuurd met moties, maar de democratische controle is onverminderd van kracht gebleven tijdens de periode die we net in vogelvlucht met elkaar hebben doorgenomen.

Mevrouw **Lammers**:
Ik zat ineens te denken: het was niet alleen bij de sluitingen, maar bijvoorbeeld ook – dat is met de heer Rosenmöller ook aan bod gekomen – bij de vaccinatiestrategie, waarin gepoogd is om docenten en leraren voorrang te geven.

De heer **Slob**:
Dat was alles af… Dat kon ik ook uitleggen aan ze. Dat was niet fijn voor ze. Het is voor mij natuurlijk ook heel fijn als ik bij alles wat de onderwijssector zegt, kan zeggen "dat ga ik voor je regelen", maar zo werkt dat niet. Bij de vaccinaties speelde heel nadrukkelijk dat de Gezondheidsraad – dat is niet zomaar een instituut in Nederland – het kabinet heeft geadviseerd niet af te wijken van de strategie die ze voorstelden. Dat was: leeftijd en kwetsbaarheid moeten eerst. Alles wat je daartussen gaat stoppen, gaat dus ten koste van deze mensen. Als docenten ouder en kwetsbaar waren, stonden ze in de voorste rij. We zijn ook, en dat is mooi …

Mevrouw **Lammers**:
Maar er zijn natuurlijk wel andere sectoren geweest die wel voorrang hebben gekregen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Ja, de gezondheidszorg. Nou ja, goed, als we dat nog moeten gaan verdedigen, weet ik het ook niet. Ik heb u ook al verteld dat de onderwijssector als het ging om besmettingen – we hielden dat nauwgezet bij; we hebben zo veel gemonitord vanaf het allereerste begin – de hele pandemie, misschien op een of twee weken na, onder het landelijk gemiddelde heeft gezeten. Dat is een enorm compliment voor hen, maar ook daarmee had ik geen argument om tegen De Jonge te zeggen: ga dat even veranderen. Ik moest dus ook … Ik zou haast zeggen: choose your battles. Je kan alles oppakken en overal tegenin gaan, maar hier was ik ook gewoon zelf van overtuigd: dat moet je niet doen. Dat was een lastige boodschap, want ja, ik moest dat natuurlijk gaan vertellen. Ik kreeg dat dus natuurlijk over me heen, van: je staat niet voor ons. Ja, ik sta natuurlijk voor jullie, maar ik sta ook voor andere mensen in de samenleving. Ik bedoel: er zijn momenten geweest dat er ook mensen in mijn omgeving stierven. Ik bedoel: ook dat weeg je mee in wat er gebeurt.

Mevrouw **Lammers**:
Oké. Ik heb nog één vraag over wat u net zei over dat u bijna opgestapt was.

De heer **Slob**:
Dat heb ik helemaal niet gezegd.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u …

De heer **Slob**:
U moet geen suggestieve vragen stellen.

Mevrouw **Lammers**:
Nee, ik zeg het even zo.

De heer **Slob**:
Maar dat is wel een suggestieve vraag.

Mevrouw **Lammers**:
Heeft u overwogen om te dreigen om uw portefeuille neer te leggen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Slob**:
Nee. Ik heb overwogen om de 10de op te stappen. Dat heb ik ook in praktijk gebracht. Dat was het einde van het kabinet.

Mevrouw **Lammers**:
Oké.

De heer **Slob**:
Echt waar, in het totaal van waar wij mee bezig zijn geweest, is dit zo irrelevant. We zijn bezig geweest een crisis te bestrijden. We zijn niet bezig geweest met allemaal dingetjes onderling, dreigen of wat dan ook. We hebben de schouders tegen elkaar aan gezet en het is er af en toe fel aan toegegaan. Dat klopt. Als je de appjes kan zien, dan zie je dat. Dan kun je dat eruit halen en – "wauw!" – dan kan dat heel groot worden, maar uiteindelijk hadden we maar één doel: we wilden dit land door de crisis heen helpen. We wisten ook: bij alles wat we doen zullen er altijd mensen zijn die het er niet mee eens zijn, dus laten we dicht bij onszelf blijven, bij de waarden van waaruit we leven en ons werk doen. Zo heb ik gewerkt. Op die manier, of ik nou wel of niet de eed afleg, verantwoord ik me naar iedereen.

Mevrouw **Lammers**:
Ja. Nou ja, goed, wij kijken als commissie natuurlijk ook naar hoe alle organen hebben gefunctioneerd.

De heer **Slob**:
Dat is me niet ontgaan.

Mevrouw **Lammers**:
Het is voor ons dus wel belangrijk om te weten.

De heer **Slob**:
Ja, het was me niet ontgaan.

Mevrouw **Lammers**:
Maar dank u wel voor uw antwoord.

De **voorzitter**:
Meneer Slob, dank voor uw toelichting in dit openbare verhoor. Hiermee zijn we aan het einde gekomen van dit verhoor. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

(De heer Slob wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:
Het volgende openbare verhoor vindt vanmiddag om 14.00 uur plaats, met mevrouw Nienke Luijckx, toenmalig voorzitter van het LAKS. Ik sluit de vergadering.

Sluiting 13.16 uur.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.